

परिच्छेद: एक

अध्ययनपत्रको परिचय

१.१ विषय परिचय :

चेपाड भन्ने शब्दको उत्पत्ति चे र वाड भन्ने शब्द मिलेर चेवाड भएको हो; भन्ने कुरा अनुमान लगाइएको पाइन्छ । चे को अर्थ टुप्पो र वाडको अर्थ ढुङ्गा भन्ने बुझिन्छ । चेवाड शब्द अपभ्रंश भई चेपाड भनिएको हो भन्ने कुरा अध्ययन गर्दा बुढा पुराना चेपाडहरूले व्यक्त गरेको छन् । चेपाडहरूको मुख्य विशेषता डाडामा बस्न रुचाउने र ढुङ्गा, माटोलाई आफ्नो घनिष्ट साथी बनाएका हुन्छन् । वि.सं २०५८ को जनगणना अनुसार नेपालको विभिन्न भागमा छरिएर रहेका चेपाडहरूको कूल सङ्ख्या ५२२३७ रहोको पाइन्छ । विशेष गरेर यिनीहरू चितवन, मकवानपुर, धादिङ र गोरखा जिल्लामा बसोबास गरेको पाइन्छ । यिनीहरूको शारीरिक बनोट मङ्गोलियन खालको छ । चेप्टो अनुहार नेप्टो नाक भएका हुन्छन् । नेपालका राजनैतिक विश्लेषकहरूले यिनीहरूलाई सीमान्तकृत जाति भित्र राखेका छन् । यिनीहरूमा भरखरै मात्र चेतना आएको र जङ्गलबाट गाउँ र शहरतिर प्रवेश गरेको पाइन्छ । यिनीहरू पनि जनजाति भित्रकै एक जात हुन् ।

लोक भन्नेको सामान्य जनसमुदाय र गीत भन्नेको लयात्मक अनि रागात्मक अभिव्यक्ति हो । यसको संयोजनबाट लोकगीत शब्दको निर्माण भएको छ । जनसमुदायमा आ-आफ्नै ढङ्गले प्रस्तुत गरिने लयात्मक र रागात्मक अनुभुतिलाई लोकगीत भनिन्छ । लोकगीतमा आफ्ना मनका कुराहरू दुःख, पीर र हर्षका भावहरू व्यक्त भएका हुन्छन् । जनमानसको जीब्रोबाट तत्कालै प्रष्फुटन भएको हुन्छ । यो लिखित रूपमा नभै तत्क्षणमानै प्रष्फुटन भएको हुन्छ । आ-आफ्नो भाषा र शैलीमा निर्माण र गायन गरिएको हुन्छ । लोकगीतले समाजका मानिसहरूको हृदयलाई पगाल्न सक्दछ । लोकगीतका सम्बन्धमा विभिन्न विद्वानहरूले आ-आफ्नै पाराले परिभाषा गरेको पाइन्छ ।

आदिम उल्लासमय सङ्गीतलाई नै लोकगीत भनिन्छ ।

—पर्सी

यसका बीउहरू सामुदायिक गायनमा छन् ।

—देवेन्द्र सत्यार्थी

लोकगीत जीवनको हरेक क्षेत्रमा निकट मात्र नरहेर स्पर्शमानै आइरहेको हुन्छ ।

—लीलासिंह कर्मा

लोकगीत भन्नेको जीवनका आदिम स्रोत हुन् ।

—कालीभक्त पन्थ

लोकसाहित्यरूपी पारिजातमा कुसुमित फूलको वरदान भनौं प्रचुर गुदी भएको स्वादिलो,
मधुरो र ससिलो फल हो लोकगीत ।

–पूर्णप्रकाश नेपाल 'यात्री'

१.२ समस्याकथन

प्रस्तुत अध्ययनका निम्नलिखित समस्याहरु रहेका छन् :

- क) चितवनका चेपाङजातिमा प्रचलित लोकगीतहरु के कति किसिमका छन् ?
- ख) चितवनका चेपाङजातिमा केकस्ता संस्कारगीत, श्रमगीत, पर्वगीत र मनोरञ्जनका गीतहरु प्रचलित छन् ?
- ग) चितवनका चेपाङ–लोकगीतहरु के–कति वर्गमा वर्गीकृत हुन सक्छन्?
- घ) चेपाङजातिका लोकगीतमा तिनका सामाजिक–सांस्कृतिक परम्पराको प्रतिबिम्बन के कस्तो छ?

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

प्रस्तुत अध्ययनको उद्देश्य समस्याकथका सन्दर्भमा उठेका प्रश्न र जिज्ञासाको समाधानमा केन्द्रित रहेको छ । अतः समस्याकथनसँग सम्बन्धित यस अध्ययनका निम्नलिखित उद्देश्यहरु छन्:

- क) चितवनका चेपाङजातिले गाउने लोकगीतका किसिमहरु थाहा पाउनु ।
- ख) चितवनका चेपाङजातिका लोकगीतहरुलाई वर्गीकरण गर्नु ।
- ग) चितवनका चेपाङजातिको लोकगीतमा तिनका सामाजिक, सांस्कृतिक परम्पराको प्रतिबिम्बनबारे अध्ययन गर्नु ।

१.४ अध्ययनको औचित्य र महत्व

चितवन जिल्ला र अन्य क्षेत्रमा बसोवास गरेका चेपाङ जातिमा प्रचलित लोकगीतहरुको सङ्कलन र वर्गीकरण मूलक अध्ययन कार्यले चेपाङजातिमा प्रचलित लोकगीतका किसिमबारे जानकारी प्राप्त गराउनुको साथै लोकगीतहरुको व्यवस्थित वर्गीकरणको

कार्य गर्न पनि महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको पाइन्छ । मानक नेपाली भाषाका लोकगीतहरू जस्तै चेपाङजातिका लोकगीतहरू पनि श्रमगीत, पर्वगीत, संस्कारगीत र मनोरञ्जनका छुट्टाछुट्टै गीतहरू रहेका छन् भन्ने कुरा देखाउन सफल हुन्छ । यिनीहरूका लोकगीतहरूको सङ्कलन अध्ययनबाट यिनीहरूको सामाजिक, सांस्कृतिक प्रचलन र परम्परा के कस्तो छ ? भन्ने कुराको जानकारी प्राप्त हुन्छ । चेपाङजातिका लोकगीतहरूको अध्ययनबाट अध्ययनकर्ता, शोधकर्ता तथा पाठ्यपुस्तक तयार पार्नेहरूका लागि समेत उपयोगी हुने देखिन्छ ।

१.५ पूर्वकार्यको अध्ययन र समीक्षा

लोकगीत लोकसाहित्यको एउटा प्रमुख प्राचिन विधा हो । लोकगीतका महत्व नेपाली धर्म, संस्कृति, रीतिरिवाज, सुख-दुःखसँग रहेको छ । नेपालका पिछडिएका आदिवासी जनजातिहरूमध्ये चेपाङजाति पनि एक हो । यस जातिको समग्रतालाई समेटेर प्रकाशित भएका पुस्तक भेट्टिदैनन् र पाइएका पुस्तकहरू पनि चेपाङजातिका बारेमा पूर्ण रूपले व्याख्या र विश्लेषण गरेको पाइदैन । यस अध्ययनका लागि चेपाङजातिका बारेमा प्रकाशित तथा यस जातिसँग मेलखाने केही पूर्वप्रकाशित पुस्तक, तथ्याङ्क, सूचना एवम् जानकारी पत्रपत्रिका, शोधपत्र आदिको कालक्रमिक विवरण निम्नानुसार छ ।

- क) भोजराज थपलियाले चेपाङजाति एक परिचय नामक कृति (धरान-१, गोपाल थपलिया २०४४) को पृष्ठ ३७ मा चेपाङहरूको मुख्य पेशा माछा मार्नु हो र खोलो चेपाङको दाजुभाइजत्तिकै नजिकको बन्धु हो भन्ने उल्लेख गरेका छन् ।
- ख) सूर्यमणी अधिकारीले चेपाङ र दराई नामक पुस्तक (चितवन, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस भरतपुर, २०४६) को पृष्ठ ३२ मा “चेपाङ” शब्दको उत्पत्तिका सम्बन्धमा चर्चा गर्दै चेपाङहरू कुकुर र बाणको सहायताले शिकारी जाति भएका हुन् र यिनीहरूको जातिगत नाम चेपाङ रहन गएको हो भन्ने धारणा प्रस्तुत गरेका छन् ।
- ग) कुलबहादुर प्रजाले चेपाङभाषाको पत्रिका थाडोताड (उज्यालोतिर) मा *गरीब च्योवाङको घाँसेगीत* नामक चेपाङ गीत (वर्ष-१, अङ्क-२, वैशाख २०५५) को पृष्ठ ४ मा सिस्नुको दाल र गीठाको चानामा भुल्ने होइन, आफ्नो अधिकारको लागि अगाडि बढ्नुपर्छ भन्ने भाव व्यक्त गरेका छन् तापनि चेपाङजातिबारे थप केही कुरा उल्लेख गरेका छैनन्।

- घ) टेकबहादुर प्रजाले चिन्होजान्यो भन्ने पत्रिकामा लडाइ लडसा परा नामक चेपाङ गीत (च्यावाङजातिको परिचय र विकार विकास विशेषाङ्क, मकवानपु, जिल्ला विकास समिति, आषाढ २०५५) को पृष्ठ १९ मा अधिकारकोलागि चक्कु र छुरी हैन, कलम लिएर अगाडि बढ्नुपर्छ भानेतापनि चेपाङ संस्कृतिबारे थप केही कुरा उल्लेख गरेका छैनन् ।
- ङ) अजयकुमार प्रजाले सिर्जना पत्रिकामा चेपाङ समुदाय एक परिचय नामक रचना (अङ्क १०, वैशाख २०५८) का पृष्ठ ४८ मा चेपाङलाई जनजातिका रूपमा उल्लेख गर्दै यिनलाई नेपाली आदिवासी हुन् भनेका छन् ।
- च) विष्णुप्रसाद घिमिरे र डी. आर. पोखलले आफ्नो अनुसन्धा प्रतिदिन चेपाङजातिको सामाजिक एवम् सांस्कृतिक जीवन: एक अध्ययन (चितवन जिल्ला विकास समिति, अप्रकाशित, असार, २०५८) को पृष्ठ २९ मा पुराना गीतहरूमध्येको काँठे भाषमा गाइने कृष्णलीलाको गीतमा 'श्रीकृष्णलीला'को व्याख्या गरेका छन् ।
- छ) इन्द्रजङ वाइबा 'तामाङ' २०१८ साल पहिलाका चेपाङजातिहरूको पुर्ख्यौली इतिहास भन्ने आफ्नो संकलन (इन्द्रजङ वाइबा 'तामाङ' २०६१) पृष्ठ १६ मा चेपाङभाषाको पुर्ख्यौली इतिहास बताउँदै चेपाङभाषाका केही गीतहरू पनि उल्लेख गरेका छन्।
- ज) विष्णुप्रसाद घिमिरेले चितवनका आदिवासी जनजातिको सामाजिक र साँस्कृतिक अध्ययन नामक पुस्तक (चितवन, जिल्ला विकास समिति, २०६४) को पृष्ठ ५० मा चेपाङभाषाका धार्मिकगीतहरूको मात्र उल्लेख गरेका छन्, समग्र चेपाङगीतको उल्लेख गरिएका छैन।
- झ) एस.एन.भी. नेपालका इभाकिप्पले ए बन्डल अफ ओरिज शीर्षकको गीत (एस.एन.भी. नेपाल, सन् १९९४) को पृष्ठ ३४ मा देरवाङ गाउकी मैतीमाया प्रजाको पारिवारिक अध्ययन गर्दै तिनले गाएको गीतलाई अंग्रेजीमा उल्था गरेका छन्।
- ञ) प्रजा सामुदायिक विकास कार्यक्रम (पी.सी.डी.पी.) टोलीले गरेको सर्वेक्षण, रुखो जग्गामा सुन्तला फल्छ त ? नामक कृति (चितवन, प्रजा सामुदायिक विकास कार्यक्रम एस. एन. भी. नेपाल सन् १९९७) को पृष्ठ ३१ मा चितवनका चारवटै गा.वि.स. हरूमा सबैले प्रजाभाषा धाराप्रवाह रूपमा बोल्न सक्दैनन् भन्ने धारणा प्रस्तुत गरेका छन् ।

चितवन जिल्लामा रहेका चेपाङजातिहरूका लोकगीतको बारेमा यसपूर्व केही अध्ययन अनुसन्धान भए तापनि पूर्णरूपमा चेपाङ लोकगीतको बारेमा व्याख्या र विश्लेषण गरेको पाइदैन। त्यसकारण चेपाङजातिको लोकगीतको समय अध्ययन यसपूर्व नगरिएको हुनाले सो गर्न लागिएको छ ।

१.६ सीमाङ्कन

यो अध्ययनपत्र निश्चित सीमामा रही तयार गरिएको छ । चितवन जिल्लामा रहेका चेपाङ समाजमा प्रचलित लोकगीतको सङ्कलन र वर्गीकरणमूलक अध्ययन गर्नु नै यस अध्ययनपत्रको सीमा हो । चितवन जिल्लाका मुख्य गरेर सिद्धी, शक्तिखोर, काउले, दारेचेक, कविलास, कोराक, लोथर, दाहखानी गा.वि.स.मा बसोबास गर्ने चेपाङजातिका लोकगीतहरूको संकलन र वर्गीकरणमूलक अध्ययनमा प्रस्तुत अध्ययन केन्द्रित रहेको छ ।

१.७ सामग्री सङ्कलन र अध्ययनविधि

चितवन जिल्लामा रहेका चेपाङ समुदायमा प्रचलित लोकगीतको सङ्कलन र वर्गीकरणमूलक अध्ययनका लागि निम्न अनुसारको अध्ययनविधि अपनाइएको छ ।

१.७.१ क्षेत्रीय अध्ययनविधि

लोकगीत मौखिक साहित्य भएकाले यो क्षेत्रीय अध्ययनमा आधारित छ । यसका लागि चितवनका सिद्धी, शक्तिखोर, काउले, दारेचोक, कोराक, लोथर, दाहाखानी गा.वि.स. लाई स्थलगत संकलन र अध्ययनको क्षेत्र बनाइएको छ ।

१.७.२ पुस्तकालयीयविधि

लोकगीतको सैद्धान्तिक अध्ययन र वर्गीकरणको मापदण्डको आधारमा चेपाङगीतको वर्गीकरण र अध्ययनका निमित्त पुस्तकालयमा प्राप्त सान्दर्भिक पुस्तक तथा पत्रपत्रिकाहरूको सहयोग लिइएको छ ।

१.७.३ अनुवादविधि

चेपाङभाषाका लोकगीतलाई नेपालीमा उल्था गर्ने पद्धति अवलम्बन गरिएको छ । यसो गर्दा प्रस्तुत अनुवादमा संकलित गीतहरू प्राथमिक स्रोतका हुनेछन् । अनुवादकानिमित्त चेपाङ तथा नेपाली दुवै भाषाका ज्ञाता तर चेपाङ भाषाका मूल वक्तालाई मुख्य स्रोतव्यक्ति बनाइएको छ । ती स्रोतव्यक्तिको समेत परिचय उल्लेख गरिएको छ ।

१.७.४ लेखनविधि

चितवन जिल्लाका चेपाङ समुदायका प्रचलित लोकगीतहरूलाई संकलन, वर्गीकरणमूलक अध्ययन गर्ने क्रममा क्षेत्रीय, पुस्तकालयीय, अनुवादविधि अपनाई संकलित सामाग्री र निष्कर्षलाई वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक अध्ययनपद्धतिका आधारमा देवनागरीमा लिपिबद्ध तयार गरिएको छ ।

१.८ अध्ययनपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत अध्ययनपत्रलाई व्यवस्थित रूप दिनका लागि ६ परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ र अन्य भागमा परिशिष्ट र सन्दर्भ कृतिसूचीसमेत समाविष्ट गरिएको छ । तिनका रूपरेखा निम्नानुसार छन् :

पहिलो परिच्छेद

यस परिच्छेदमा अध्ययनपत्रको परिचय प्रस्तुत गरिएको छ । यसमा अध्ययन प्रस्तावका आवश्यक शीर्षक, उपशीर्षक रहेका छन् ।

दोस्रो परिच्छेद

यस परिच्छेदमा चितवन जिल्लाका चेपाङजातिको सामाजिक र सांस्कृतिक परम्पराको परिचय दिइएको छ ।

तेस्रो परिच्छेद

यस परिच्छेदमा लोकगीतको सैद्धान्तिक परिचय दिइएको छ ।

चौथो परिच्छेद

यस परिच्छेदमा चेपाडसमाजमा प्रचलित लोकगीतको वर्गीकरणमूलक अध्ययन गरिएको छ ।

पाँचौँ परिच्छेद

यस परिच्छेदमा चेपाडसमाजमा प्रचलित लोकगीतको सङ्कलित मूलपाठ रहेको छ ।

छैठौँ परिच्छेद

यस परिच्छेदमा उपसंहार एवम् निष्कर्ष रहेको छ ।

अध्ययनको मुख्यभाग पश्चात् परिशिष्ट भागमा लोकगीत सङ्कलनमा सहयोग पुऱ्याउने स्रोत-व्यक्तिहरुको विवरण, मूल गायक, सहगायकहरुको सङ्क्षिप्त परिचय, गायक-गायिकाको वेशभूषा, आदि प्रस्तुत गरिएका छन् । यसै गरी सन्दर्भ कृतिसूचीअन्तर्गत अध्ययनपत्र तयारीका क्रममा उपयोग गरिएका सम्बद्ध विषयका सान्दर्भिक पुस्तक र पत्रपत्रिकाहरुको वर्णक्रमानुसारी सूचीका साथ सर्वाङ्गपूर्ण अध्ययनपत्र प्रस्तुत गरिएको छ ।

परिच्छेद: दुई

चितवनका चेपाङजातिको सामाजिक र सांस्कृतिक परम्परा

२.१ चेपाङजातिको सामान्य परिचय

मानव सभ्यताको विकासवादी दृष्टिकोणलाई हेर्दा चेपाङहरू दुङ्गेयुगलाई छाडेर भर्खरै मात्र खेतीपातीको युगतिर प्रवेश गरेका देखिन्छ। विश्वका विभिन्न पिछडिएका जनजातिहरू मध्ये एक जनजातिको रूपमा चेपाङजाति पनि पर्न आउँछ। यस जातिको बारेमा केही समय अधिसम्म कसैको ध्यान गएको थिएन तर अहिले आएर विभिन्न स्वदेशी तथा विदेशी अनुसन्धानकर्ताहरूले यी जातिहरूको बारेमा अभिरुचि लिन थालेका छन्। चेपाङजातिका बारेमा विभिन्न किसिमका खोज-अनुसन्धानका कार्यहरू भर्खरै मात्र सुरु हुन थालेका छन् तर पनि यिनीहरूको सम्पूर्ण सामाजिक एवम् सांस्कृतिक अध्ययनका बारेमा कसैले पनि कलम चलाएको देखिदैन।

चेपाङ शब्दका उत्पत्तिका सम्बन्धमा विभिन्न मत-मतान्तरहरू देखिन्छन्, जुन निम्नप्रकारका छन्:

चेपाङ भाषामा 'चे' को अर्थ कुकुर र 'पाङ' को अर्थ वाण हुन्छ। कुकुर र वाणको सहायताले शिकार गर्ने शिकारी जाति भएकाले यिनीहरूको जातिगत नाम 'चेपाङ' रहन गयो।^१

'चे' को अर्थ 'टुप्पो' वा थाप्लो र 'वाङ्ग' को अर्थ चाहिँ ढुङ्गे हो। पर्वतका थाप्लामा बस्ने खासजातिलाई चेपाङ भनिन्छ।^२

कुनै स्त्री-जातिले कुमारी अवस्थामै पुरुषसँग संसर्ग गर्दा गर्भधारण गरिन् र जन्मिएको शिशुलाई ढुङ्गाको चेपमा फालिदिइन्। सो बालक प्रकृतिको संरक्षणमा हुर्कियो र 'चेपाङ' शब्दद्वारा सम्बोधन गरियो।^३

आफ्नो पुर्ख्यौलीबारे चेपाङ वृद्धहरूले 'आफूहरू रामचन्द्रका छोरा लवहरिका सन्तान र कुशुण्डाहरू उनका अर्का छोरा कुशहरिका सन्तान भएका' बताउँछन्।^४

^१ सूर्यमणि अधिकारी, चेपाङ र दराई (चितवन, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, २०६४) पृ. ३२

^२ भोजराज थपलिया, चेपाङ जाति एक परिचय (धरान-१, गोपाल थपलिया २०६४) पृ. १

^३ भोजराज थपलिया पूर्ववत्, पृ. १

^४ विष्णुप्रसाद घिमिरे, चितवन आदिवासी जनजातिको सामाजिक र सांस्कृतिक अध्ययन, (चितवन जिल्ला विकास समिति - २०६४), पृ. ३३।

त्रेतायुगमा भगवान रामचन्द्रद्वारा जङ्गलमा छाडिएकी गर्भिणी सीता वाल्मीकि ऋषिको आश्रममा पुगी लवहरि र कुशहरि जन्माएको कथन रामायणमा पाइन्छ । वाल्मीकि ऋषिको आश्रममा पुगी लवहरि र कुशहरि जन्माएको कथन रामायणमा पाइन्छ । वाल्मीकि ऋषिको आश्रम पनि यही चितवनमा रहेको मानिन्छ । साथै सो क्षेत्र वाल्मीकि आश्रमको नामले प्रसिद्ध पनि छ । चितवन जिल्ला पनि चेपाडहरुको पुरानो वासस्थान मानिन्छ । अतः यिनका पुर्खा यिनै लवहरि थिए भन्ने कुरा विचारणीय छ ।

चेपाडजातिहरु आफूलाई प्रजा भन्न रुचाउँछन् । पृथ्वीनारायण शाहको पालामा चेपाडहरुको घनावस्ती भएको मकवानपुरसमेत विजय गरेका थिए । अतः चेपाड समुदायमा रहेको 'नेपालका राजाले आफ्ना राजालाई हराएपछि आफूहरु नेपाली प्रजा मानिएको हो' भन्ने कथन पाइन्छ ।^५

यसरी विभिन्न मत-मतान्तरहरुलाई केलाएर हेर्दा चेपाडहरु पहाडी भेकमा बस्ने, कुना-कन्दराहरु मन पराउने, कुकुर र वाणको सहायताले शिकार खेल्ने, गीठा, भ्याकुर खाने चिउरी देखिन आउँछन् । यी जातिहरु पुर्खादेखि नेपालमा बस्दै आएका र नेपालकै अनि पिछडिएका जनजातिको रुपमा देखिएका छन् । यिनीहरुको आफ्नो भाषा, लोकसंस्कृति, परम्पराको जगेर्ना गर्नु अति आवश्यक हुन्छ ।

२.२ चेपाडजातिको बसोबास क्षेत्र र जनसंख्या

चेपाडजातिको बसोबास क्षेत्र र जनसंख्यालाई दुई शीर्षकमा यसरी अध्ययन गरिएको छ ।

@=@=! r]kf^ahf]tsf] a;f]af; lf]q

चेपाडहरुको पुर्ख्यौली थलो मकवानपुर, चितवन र धादिङलाई नै मानिन्छ । यिनीहरुको माउथलो त्रिशुली नदीको दक्षिणपट्टिको भागलाई मानिन्छ । चेपाडहरु यस अतिरिक्त राप्ती नदीको पश्चिमोत्तर र नारायणी नदीको पूर्वतर्फ, गोर्खा जिल्लामा पर्ने त्रिशुली नदीको उत्तरीक्षेत्रमा पनि बसोबास गर्दछन् । गोर्खा जिल्लाका हिकलिङ्ग, फुर्केङका तेर्सोगाउँ, धादिङ्ग जिल्लाका जोगीमारा गा.वि.स. धुसा गा.वि.स., चितवन जिल्लाका सिद्धी, शक्तिखोर, काउले,

^५ बाबुराम आचार्य, श्री ५ बडामहाराजधिराज पृथ्वीनारायण शाहको संक्षिप्त जीवनी, (काठमाण्डौ, श्री ५ महाराजधिराजका प्रमुख संवाद सचिवालय राजदरवार २०२४-२५), पृ १२४

दारेचोक, कविलास, कोराक, लोथर, दाहखानी गा.वि.स., त्यस्तै मकवानपुर जिल्लाका राक्सिराङ्ग, चैनपुर सिलिगि, सिमर गाउँ, वाडराड जस्ता गाउँहरू चेपाङजातिका मुख्य बसोबास स्थल मानिन्छन् ।^६ उपयुक्त वस्तीहरू महाभारत पर्वत श्रृङ्खलाको उत्तर र दक्षिणपट्टिको पाखामा पर्दछन्, जसको उचाई १००० देखि २४०० मिटरसम्म पर्दछ । यो क्षेत्र मुख्यगरी जङ्गले ढाकिएको छ । जंगलमै आफ्नो मङ्गल हुने विश्वास राख्ने चेपाङहरू तरुल, भ्याकुर, गीठ्ठा, जंगली फलफूल, सागसब्जीमा आश्रित भएका हुन्छन् र यो क्षेत्रलाई उनीहरूले मन पराएको हुन सक्छ । जहाँ-जहाँ जङ्गल फाँडानी भयो, त्यहाँ-त्यहाँ चेपाङहरूले छोडेदै गरेका दृष्टान्तहरू पाइन्छन् ।^७

गोर्खालाई छाडेर त्रिशुलीको उत्तरतर्फ चेपाङ वस्तीहरू कम हुँदै गइरहेको छन् । चेपाङहरू 'वनअनुसारको चरा हुन्छ', वन नभए पछि कसरी चराको कल्पना गर्ने ? चरा पनि उडिहाल्छ, यो स्वभाविक सत्य एवम् तथ्य हो । वितेका तीन दशकमा चेपाङहरू उपयुक्त भूमिको खोजिमा बसाइँ सर्न थाले । उनीहरू नारायणी नदीपारी पनि पुगे । तनहुँको पूर्वी भेग र नवलपरासीको गैँडाकोट र नवलपुरसम्म उनीहरू बसाइँ सरे । औलो उन्मूलन भइसकेपछि उनीहरू फेरि चितवनतर्फ पनि भरे । हाल यिनीहरू चितवनका विभिन्न भेगमा छरिएर बसेका छन् । भाषिक सांस्कृतिक सभ्यताले चेपाङहरू भ्रुरूप भएर सँगै बस्न रुचाउँछन् तापनि यिनीहरूको कसैकसैको बाहेक आफ्नो खेती गर्ने जग्गा जमिन छैन । चेपाङहरू भीर, पाखो, ढुङ्गेनी जमिन फाँडेर बस्दछन् । उनीहरूसँग उर्वरायोग्य जमिन हुँदैन । उनीहरूका क्षेत्रमा अरु जातका टाठाबाठा मानिसहरू प्रवेश गरी खेतीयोग्य जमिन हत्याएर सोझा जातिलाई नाङ्गाको नाङ्गै पारिदिए ।

यसरी चेपाङहरू विभिन्न ठाउँमा छरिएर उनीहरू एक आपसमा ज्यादै मिलेर बसेका देखिन्छन् । पाखा-पखेरा, कन्दरा र कन्दमूलसँग रमाउने चेपाङहरू विभिन्न क्षेत्रहरूमा बसेका पाइन्छन् ।

२.२.२ जनसंख्या

नेपालका आदिवासी जनजातिमध्ये चेपाङ (प्रजा) जाति पनि एक हो । नेपालमा २०५८ सालमा लिइएको राष्ट्रिय जनगणनाअनुसार यस जातिका मानिसको कुल संख्या ५२२३७ देखिन्छ । यो जनसंख्या नेपालको कुल जनसंख्याको ०.२३ प्रतिशत हुन आउँदछ । यसअन्तर्गत पुरुष

^६ इन्द्रजङ्ग वाइवा तामाङ्ग, २०१८ साल पहिलेको चेपाङ (प्रजा जातिहरूको पुर्ख्यौली इतिहास (चितवन, इन्द्रजङ्ग वाइवा तामाङ्ग, २०६१), पृ. २

^७ भोजराज थपलिया, पूर्ववत्, पृ. ६-७

२६६८५ र महिला २५५५२ पर्दछन् । तीमध्ये चितवन जिल्लाका विभिन्न गा.वि.स./न.पा. मा भएका चेपाङजातिका विवरण यसप्रकार छः

क्र.सं.	गा.वि.स./नगरपालिका	चेपाङ जनसंख्या
१	लोथर	३२५८
२	कोरक	२६३४
३	सिद्धी	२८२७
४	पिप्ले	१४०१
५	भण्डारा	२४७
६	वीरेन्द्रनगर	८३
७	चैनपुर	२९
८	कठार	६२
९	खैरहनी	४४
१०	पदमपुर	२०८
११	र.न.पा.	१५७
१२	पिठुवा	२७
१३	जुटपानी	४१
१४	शक्तिखोर	२५७५
१५	काउले	३१५५
१६	कविलास	५४०
१७	दाहाखानी	६८२
१८	चण्डीभन्ज्याङ्ग	१३३६
१९	दारेचोक	१०५८
२०	भ.न.पा.	१७२

२१	शिवनगर	५
२२	पटिहानी	१६
२३	गीतानगर	५
२४	जगतपुर	१८
२५	अयोध्यापुरी	६५३

जम्मा

२१२३३

यसअनुसार चेपाङहरूको बसोबास संख्या सबभन्दा बढी ३२५८ जना लोथर गा.वि.स.मा र सबभन्दा कम ५ जना शिवनगर र गीतानगर गा.वि.स. मा देखिन्छ । यो चितवनको कुल जनसंख्याको ४.५३ प्रतिशत हुन आउछ ।^८

माथि उल्लेखित विवरणलाई हेर्दा चितवनका चेपाङ समुदायहरू विभिन्न ठाउँमा छरिएर रहेको पाइन्छ ।

२.३ चितवनका चेपाङजातिको थर र गोत्र

चेपाङहरूलाई मुख्य गरेर पुकुन्थली र कछारे गरी दुई समुहमा वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ । तिनीहरूको परिचय यसप्रकार छ ।

२.३.१ पुकुन्थली

चेपाङ बसोबास क्षेत्रको पूर्वी भागमा विशेष गरेर मकवानपुर जिल्लामा पुकुन्थी चेपाङहरूको बसोबास छ । कछारे चेपाङहरूको तुलनामा यिनीहरू अलि विकसित जस्ता देखिन्छन् । यिनीहरूको मुख्य व्यासाय कृषि रहेको छ । यिनीहरूलाई आफ्ना थरहरूको बारेमा ज्ञान छ । पुकुन्थली चेपाङका केही थरहरू र ती थरहरूको उत्पत्ती निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ ।

ब्रोशो

ब्रुशुवाङ्गबाट आएका

बङ्गाङ्गे

जसका पुर्खाले ढुङ्गेनी जमिन आवाद गरेका थिए

लोवाङ्गी

लोवाङ गाउँबाट आएका

^८ विष्णुप्रसाद घिमिरे र डी. आर. पोखेल, चेपाङ (प्रजा) जातिको समाजिक एवम् सांस्कृतिक जीवन : एक अध्ययन (चितवन जिल्ला विकास समिति - २०६४), पृ. ३३ ।

धुवाकोटी	धुवाकोटबाट आएका
रुपाकोटी	रुपाकोटबाट आएका
ज्याम्राङ्गे	ज्यामीरेबाट आएका
बाङ्गराङ्गे	बाङ्गराङ्गबाट आएका
मिभार	जसका पुर्खाहरु मिभार थिए
नाइके	चेपाङ आमा र रानामगर बाबुबाट जन्मेका
व्याल	चेपाङ आमा र नेवार बाबुबाट जन्मेका
कमर	चेपाङ आमा र कमर जोगीबाट जन्मेका
नगरकोटी	चेपाङ आमा र जगरकोटी नेवार बाबुबाट जन्मेका
रोम	डोकाडाला बुन्ने
पेटारे	विवाहमा डोला बोक्ने
साउने	रोपाइँमा गरा सम्प्याउने

पुकुन्थली चेपाङका अन्य थरहरुमा डोलवांगी, बोडे, जुङ्ग्राङ्गे भार, रिङ्गबांगे आदि छन्^९

२.३.२ कछारे (सुनप्रजा)

चितवन जिल्लाको उत्तरी भेक, गोरखा, तनहुँ, जिल्लाको दक्षिणी भेगका चेपाङहरु ज्यादै पिछडिएका छन् । यिनीहरु धेरैजसो शिकार र जङ्गली कन्दमूलमा नै आफ्नो जीविकोपार्जन गर्दछन् । चितवनका प्रजाहरुका थरहरु रिङ्गिङ्गे, बाङ्गमेली, खार्पाली, राङ्गचुराङ्गे, गोहसुराङ्गे, तामपाङ्गे, तितुङ्गे, रिङ्गदुङ्गमल्ला, तिपाङ्गे, रामराइडा, साहुवा, राईरोमा, भार, थुक्काली, देनथोके महेशपारे, सेहपारे, रामसुराङ्गे, थामी, किपाङ्गे, ट्याउलिङ्गे,दुराथोके, काशांग्री आदि रहेका छन् ।^{१०}

यसरी चेपाङका विभिन्न थरहरु रहेका पाइन्छन् । कति कछारे चेपाङहरुलाई त आफ्ना थरको बारेमा समेत ज्ञान छैन । यिनीहरु महाभारत पर्वतको पाखापखेरामा बस्ने, कन्दमूल सडकलन गर्ने पाखा पखेरामै कोदो, फापर, मकै आदिको खेती गर्ने, बाखापालन गर्ने जस्ता काम

^९ सूर्यमणि अधिकारी, पूर्ववत् पृ ३६

^{१०} विष्णुप्रसाद घिमिरे, पूर्ववत् पृ. ३५

गर्न रुचाउने देखिन्छन् । केही चेपाङहरू राजमार्गको आसपासमा बस्ने सहरी क्षेत्रसँग बढी सम्पर्कमा रहेर आफ्नो आर्थिक एवम् सामाजिक चालचलनमा केही फरक आएको पाइन्छ ।

२.४ चितवनका चेपाङजातिको सामाजिक अवस्था

चितवनका चेपाङजातिको सामाजिक अवस्था यसप्रकार रहेको छ :

२.४.१ घरका बनावट तथा स्थिति

चेपाङजातिहरूमा बनमा नै बस्ने, गुफा, कन्दरामा आफ्नो जीवन विताउने चलन पाइन्छ तर आज आएर चेपाङहरू घर बनाउन पनि थालेका छन् । चेपाङहरूलाई सम्बोधन गर्दा बनराजा भनि बोलाइन्थ्यो । पहिले चेपाङहरूले वर्षेनी घर बनाउने गर्दथे । वर्षेनी घर साथै केही वर्षपछि अथवा तीन –तीन वर्षमा सार्न थाले तर वर्षेपिच्छे धुरी, खाँवा फेर्ने गर्दथे । धुरी खावाँ फेरेपछि १२ वर्षसम्म बस्न हुन्छ भन्न थाले । अहिले आएर अलि राम्रा घर बनाउन थालेका छन् । जुन घरमा बुढापाका छन् वर्षेपिच्छे त्यस घरको धुरीमा नयाँकाठ थप्ने चलन छ ।

चेपाङहरूले आवास अझै पनि प्रायः ढुङ्गा, माटो, काठ, बाँसको प्रयोग र जङ्गलबाट ल्याएर खरले छाउने गर्दछन् । सामान्यतः चेपाङहरूमा परम्परागत घरको बनौटलाई पाँच प्रकारमा बाँड्न सकिन्छ :

- क) बङ्कीम -ओडारलाई घरको रूपमा प्रयोग गर्ने, यस ओडारको मुखमा गारो लगाई भित्र पस्ने ढोका समेत बनाइएको हुन्छ ।
- ख) निस्पाखेकिम (काठको खाँवा गाडेर तलो छापी बनाइएको घर ।)
- ग) सिमकिम (यस्ता घरको छाना धेरै भिरालो र तलसम्म भरेको हुन्छ, जाडो, हावा र वर्षाबाट बँचन यस्तो घर उपयोगी मानिन्छ ।
- घ) गोरेकिम (गारो लगाई बनाईएको एक पाखे घर ।)
- ङ) फलिकोकिम (कटेरो बनाई त्यसको चारैतिर चिम वा फलेकले बारेर एक ठाउँमा ढोका हालिन्छ ।)

४.२.२ पेसा तथा आयस्रोत

चेपाडजातिको पेसा तथा आयस्रोत यसप्रकार छः

२.४.२.१ पेसा

चेपाडहरुको मुख्य व्यवसाय खेती नै हो । भिराला पाखा पखेरामा उनीहरु घैया, मकै, कोदो, कागुनो, जुनेली, सामा, फापर आदि उब्जाउछन् । यिनीहरुमा आधुनिक तरिकाबाट खेती गर्ने प्रचलन प्रायः छैन । आजकाल आएर गोरु पालेर खेती गर्न भने थालेका छन् । खेती गर्दा पनि यिनीहरुलाई विभिन्न किसिमका समस्याहरु परेका देखिन्छन् । जस्तैः भूक्षय, कृषिन्नृण, खेतियोग्य जमिनको अनुपातमा सन्तानको भार बढी, फजुल एवम् अनुत्पादन खर्च, निराशावादी मनोवृत्ति जस्ता विभिन्न कारणहरुले चेपाडजातिमा कृषिव्यवसाय त्यति फस्टाउन सकेको छैन ।

२.४.२.२ आयस्रोत

चेपाडहरुको मुख्य आयस्रोत यो नै हो भनेर भन्न सकिदैन । यिनीहरुले पशु पाले तापनि आफ्नै प्रयोजनका लागि मात्र पाल्दछन् । कसैकसैले वर्षमा एक दुईवटा खसी-बोका पनि बिक्री गर्दछन् । चाडपर्व, विवाह, मृत्युसंस्कारमा आवश्यक पर्ने हुनाले केही कुखुरा र सुङ्गुर पनि पाल्दछन् । चेपाड बस्तीमा जङ्गलमा च्यूरीका बोटहरु प्रशस्त देखिन्छन् । च्यूरीको फल चेपाडहरुको प्रमुख आयस्रोत हो । यिनीहरु च्यूरीको फल खाएर भोक टार्ने गर्दछन् । च्यूरीको वियाँ पेलेर ध्यू निकालिन्छ र यो खाने अनि साबुन बनाउने काममा विभिन्न बजारमा लगेर बेच्छन् । त्यो पैसाले नुन, तेल, कपडा किन्दछन् । च्यूरीकोबोट आमदानीको स्रोत भएको कारणले धेरै च्यूरी हुने परिवार धनी परिवार मानिन्छ । त्यस्तै यिनीहरुको घरेलु उद्योग धन्दाहरुमा डोको, डालो, थुम्से, भकारी, माछा मार्ने जाली र जावी बुन्ने गर्दछन् । चेपाडहरु जङ्गली मौरीबाट मह पनि निकाल्दछन् । आजकाल चेपाडहरु आफ्नै घरमा पनि मौरी पालन गर्न थालेका छन् । त्यस्तै यिनीहरु शिकार गर्ने, माछा मार्ने र बेच्ने गरेर पनि आमदानी प्राप्त गर्ने गर्दछन् । चेपाडहरु आजकल केही पढेलेखेर सरकारी नोकरीतर्फ पनि लागेका छन् ।

२.४.३ खानपान

चेपाडहरु जङ्गलको आसपासका क्षेत्रमा बस्ने हुँदा यिनीहरुका खानाहरु वनका कन्दमुल, चरा, खोरिया बारीमा उब्जने कोदो, फापर, मकै, सामा, कागनु, जुनेलो, गहत फर्सी आदि हुन् ।

आफ्नो उब्जनीले यिनीहरुलाई वर्षमा जम्मा ३-६ महिनासम्म मात्र खान पुग्छ, अरु महिना वनका गिठा, भ्याकुर, त्यागुनु, भालौड, टाँकी, सिस्नु, कोइरालो, न्यूरो, तामा (बाँस) आदिले भोक टार्छन् । कुनै पर्व वा विशेष अवसरमा हाल आएर अरुको ज्याला गरेर वा ऋण गरेर भए पनि दाल, भात, मासु, माछा, जाँड, रक्सी आदि खाने गरेको पाइन्छ । सुत्केरी भएका अवस्थामा पनि आइमाईलाई सिस्नुको खोले खुवानुपर्ने स्थिति कयौं चेपाङहरुमा आज पनि रहेको छ । खाना खाँदा पनि परिवारका मानिससँगै बसेर सबैलाई बराबर गरी एकैचोटी पस्कने र खाने चलन छ ।

२.४.४ भाषा

चेपाङ समुदायमा आफ्नो चेपाङभाषा भोट बर्मेली परिवारको भाषा हो । यिनीहरु आफ्ना समुदायमा आफ्नै भाषामा कुराकानी गर्दछन् । यिनीहरुका परम्परागत लोकगीत तन्त्रमन्त्र आदि आफ्नै भाषामा पाइन्छन् । हाल करिब ७०.५ प्रतिशत चेपाङहरु आफ्नै भाषा बोल्छन् । अरुसँग कुराकानी गर्दा नेपाली भाषा पनि बोल्ने र अरुले बोलेको नेपाली भाषा बुझ्ने गर्दछन् । यिनीहरुले बोलेका चेपाङ भाषालाई नेपाली भाषामा नमूनाका रूपमा तल प्रस्तुत गरिन्छ । जस्तै :

नाङ गाढाङ गाना=तिमी कता जन्छौं ?, डादी दिआना= मलाई तिर्खा लाग्यो, वाङ=ढुङ्गो, थोर=गोरु, ग्याम=आँगन, आमसेसा=भात खाने, वाङ पढायु=तिमी पढ, नेलाउ=सिस्नु, टाँकीको साग, गोचाक्, किमपाई=घर, साइसा=सुन्ने, ताक्=गीठ्ठा, पाज्यो=१, निज्यो=२, सुम्यरे=३, चारता=४ आदि ।

२.४.५ भेषभूषा एवम् गरगहना

चेपाङहरु कपडा बुन्न र सिउन जान्दैनन् । चेपाङ बालबच्चाहरु प्रायः नाङ्गै रहन्छन् । आइमाई मानिसले शरीर देखाउन नमिल्ने भाग मात्र छोटो कपडाले छोप्दथे अरु भाग खाली नै रहन्थ्यो । छोरा मान्छेको पहिरन कट्टीमा सिस्नुको पाटको कन्धनी बाँध्ने र सानो ठाडो धोती लगाउँथे । बुढापाकाका भनाई अनुसार चेपाङहरु कपासको खेती गरी मगर्नीहरुलाई अधियामा कपडा बुन्न दिन्थे । त्यही कपडाबाट भोटो, कछाङ, टोपी, नारीका पटुका, गुन्यु, चोलो आदि बुन्दथे तर अहिले आएर बाहिरका कपडाले गर्दा पुराना चलनहरु हराए । आजकाल चेपाङ पुरुषहरु भोटो, दौरा, कछाङ, पाइन्ट, कमिज र नारीले ब्लाउज, चोलो, गुन्यो, सारी आदि लगाउँछन् ।

चेपाङ महिलाहरु गहना लगाउने सौभाग्य प्रायः पाउदैनन् । कसैकसैले कानमा पित्तलका गहना, हातमा सिल्वरका बाला, कम्पनी पैसा र मुगाको माला, नाकमा बुलाँकी, गलामा पोते आदि लगाएको देखिन्छ ।

२.४.६ पारिवारिक बनोट तथा महिलाको स्थान

चेपाङजातिको समाज मूलतः पितृसत्तात्मक समाज हो । चेपाङजातिमा संयुक्त र असंयुक्त परिवारको प्रचलन पनि पाइन्छ । परिवारको मुख्य वा कर्ता बाबु वा परिवारको सबभन्दा जेठो जो छ त्यही हुन्छ । उसैको इशारामा घर व्यवहार चलेको हुन्छ । चेपाङजातिमा बहुपत्नी पद्धति प्रचलित रहेको पाइन्छ । सौता –सौतको कलहलाई चेपाङसमाजमा सामान्य लिइन्छ । चेपाङ समुदायमा पेवाको प्रचलन नारी, पुरुष दुबैमा पाइन्छ । पुरुषहरुका पेवाको कारणले गर्दा पनि परिवारमा बेमेल आएको पाइन्छ । उनीहरु आफ्ना पेवाले जमिन किन्न रुचाउँछन् र विवाह पछि त्यही पेवाको जमिनमा घर बनाई बस्ने चलन छ ।

चेपाङ समुदायमा बाबु, त्यसपछि आमा, जेठो छोरा, जेठी छोरी, बुहारीको हैकम चल्दछ । लोग्ने मानिसभन्दा आइमाईहरु बढी व्यवहार निपूर्ण र वाक्पटु देखिन्छन् । सबै अनुशासित, सोभो प्रकृतिका तर कम्मैठ स्वभाव भएकाले विहान बेलुकी घरमा बसेका समयमा पनि परिवारको प्रमुखको इशारामा काम गरिरहने स्वभाव यिनीहरुमा पाइन्छ ।

२.४.७ चेपाङजातिको अन्य जातिसँगको सम्बन्ध

चेपाङहरुले बाहुन, क्षेत्री, तामाङ, मगर, घर्ती आदि अन्य जातिलाई 'स्यो' भन्ने गर्दथे । पहिला-पहिला यिनीहरु यस्ता जाति देख्ने बित्तिकै 'स्यो' आयो भन्दै घर छाडेर जङ्गलतिर भाग्ने गर्दथे । तर आजभोली चेपाङजातिको बाहुन, क्षेत्री गुरुङ्ग, मगर, घर्ती, तामाङ, कामी, दमै, सार्कीसंग समाजमा उठबस, कुराकानी र पारस्परिक सम्बन्ध भएको देखिन्छ । तराईका जातिमध्ये मुख्य गरी थारुसँग यिनीहरुको सम्बन्ध छ । क्षेत्री, बाहुन, गुरुङ्ग, तामाङबाट यिनीहरु ऋण लिन्छन् र काम गरी त्यो ऋण तिर्ने गर्दछन् । आफ्ना केही चाडपर्व पय्यो भने वरिपरिका अन्य जातका मानिसलाई बोलाउने, भोजभतेर खुवाउने र अरुका घरमा पनि जाने परम्परा यिनीहरुको छ ।

२.५ चितवनका चेपाङजातिमा गरिने सामाजिक संस्कारहरु

चेपाङसमाजमा आफ्ना ब्रम्हण पुरोहित हुँदैनन् । आफ्नै जातिका घाटिका धामी भँक्री, ज्वाइँचेलाद्वारा धार्मिक एवम् संस्कार कार्य सम्पन्न गर्दछन् । चेपाङ समुदायमा प्रचलित संस्कारहरु यसप्रकार छन् ।

२.५.१ जन्म संस्कार

चेपाङका आफ्नै जातीय पुरोहित हुन्छन् । यिनीहरु पुरोहितका रुपमा धामी भँक्री तथा ज्वाइँचेला आदिद्वारा धार्मिक एवम् संस्कारकार्य सम्पन्न गर्दछन् । चेपाङजातिमा सुत्केरी हुनुपूर्व महिलाहरुलाई पराल ओछ्याई छुट्टै कोठामा लगी सुत्केरी गराउने सामान्य चलन छ । बालक जन्मेको नवौँ दिनमा ज्वाइँ वा भानिज बोलाएर उनैद्वारा नवजात शिशुको नाम जुराउने, हातमा धागो बाँध्ने, गहुँत छर्कने र जन्मेको बारको आधारमा नाम राख्ने चलन छ ।

२.५.२ भात खवाई

चेपाङजातिमा छोरीको ५ महिनामा र छोराको ६ महिनामा भात खुवाने सामान्य चलन भए पनि कसै कसैले न्वारनको दिनमा जुठो लगाउने गरेको पनि पाइन्छ ।

२.५.३ छेवर

चेपाङ समुदायमा ब्रतबन्धलाई छेवर गर्ने भनिन्छ । छोरा ५ देखि ९ वर्षको हुँदा सामान्यतया छेवर गर्ने चलन हुन्छ । छेवरमा मामाले छुरा वा कैचीद्वारा भानिजको केश काटिदिन्छन् । धनीहरुकहाँ छेवरमा अरु इष्टमित्र पनि बोलाई जाँड, रक्सी, रोटी आदिको व्यवस्था गरेर भोज खुवाउने, नाचगान गर्ने प्रचलन छ ।

२.५.४. विवाह

चेपाङ समुदायमा मागी, भगाई,जारी र विधवा विवाह गर्ने प्रचलन रहेको पाइन्छ । जसलाई निम्नानुसार व्याख्या गर्न सकिन्छ ।

२.५.४.१ मागी विवाह

केटाकेटीको उमेर विवाहयोग्य भएपछि सर्वप्रथम केटाको घरबाट केटीको घरमा रक्सीको पुङ् लिएर विवाहको प्रस्ताव राख्न जान्छन् । विवाहको प्रस्ताव राख्दा गीतका माध्यमबाट राख्ने

चलन छ । सो प्रस्ताव मन्जुर भएपछि केटी पक्षका मानिसले केटा पक्षकालाई पुनः दोस्रो पटक आउनुहोला सल्लाह गरौला भन्दछन् । दोस्रो पटक जाँदा सगुन (पुङ्) लिएर जान्छन् र सो पुङ् खाई निश्चित दिन तोकेर फर्कन्छन् । जन्ती लिएर जाने दिनमा दुलही पक्षले मागेअनुसारका कपडा, गहना, रोटी, जाँड, रक्सी, कुखुराको भाले, चामल, दहिको ठेकी आदि लिई आफ्ना इष्टमित्र, ज्वाइँचेला, भाइबन्धुका साथमा जान्छन् र आफ्नो विवाह कार्य सम्पन्न गरी दुलही लिएर घर फर्कन्छन् ।

२.५.४.२ भगाइ वा प्रेम विवाह

केटाकेटी आफ्नो मन मिलेर दुवैको सहमतिमा भागेका वा केटाले एकतर्फी रूपमा अपहरण गरी वैवाहिक रूप दिन खोजेमा माइतीको समर्थन लिनुपर्दछ । बच्चा भएपछि पनि माइतीलाई दसैँमा सगून लैजानु पर्दछ । माइतीलाई भोज नदिएसम्म सो विवाहको सामाजिक मान्यता पनि हुदैन ।

२.५.४.३ विधवा विवाह

चेपाङसमाजमा दाजु मरेपछि भाउजु वयस्क अवस्थाकी भएमा देवरले विधवा भाउजु राख्न पाउँछ । दाजु मरेमा भाउजू राख्न नसक्ने देवरको इज्जत जान्छ । भाउजू राख्दा पनि देवरले माइतीलाई पुनः 'पितौरी दस्तुर' तिर्नु पर्दछ । दोस्रो विवाह गर्नु परेमा चेपाङहरु प्रायःजसो सालीसँग गर्दछन् । कछारे चेपाङहरुको तीनपुस्ता नाघेपछि आफ्नै वंशमा पनि विहेवारी चल्दछ ।

२.५.५ मृत्युसंस्कार

चेपाङ समुदायमा मानिसको मृत्यु हुने अवस्थामा बाँच्दैन भन्ने भएपछि उसको मुखमा सुनपानी र गोजीमा पैसा राखिदिने चलन छ । सो पैसा मानिस मरेपछि स्वर्गजान लाग्दा बाटामा रहेका चौकीमा बुझाएर सजिलै स्वर्ग जान पाउँछन् भन्ने जनधारणा पाइन्छ । मानिस मरेपछि लासलाई हरियो बाँसमा बाँध्ने घरमै दागबत्ती दिएर अक्षता छरी उठाउने चलन छ । लासलाई डाँडामा लगेर खाडल खनी काठको टाँड बनाई त्यसभित्र लासलाई राखी माटो, स्याउला, हुङ्गाले पुरिन्छ । मानिस मरेको दिनमा चेपाङ समुदायमा एकदिन एकछाक छोड्ने चलन छ । मेरेको १० देखि १३ औँ दिनमा जौ, तिल, गहुँत, दुबो आदि एकै ठाउँमा राखी ज्वाइँ वा चानिजद्वारा मन्त्र जपी फुकेर खुवाएपछि शुद्ध हुने चलन छ । छोराबुहारीले आमा मर्दा वर्ष

दिन दूध र बाबु मर्दा माछा, मासु नखाने चलन छ । वर्षदिनमा 'श्राद्ध' नामको कर्ममा चामलका भात वा पिठोको पिण्ड बनाई मृतकका नाममा नजिकैको ठूलो ढुङ्गोमा चढाई 'तिमी आजदेखि तय्यौ' भन्दै अन्त्येष्टि संस्कार सम्पन्न गरिन्छ ।

२.६ चितवनका चेपाङजातिको सांस्कृतिक परम्परा

चितवनका चेपाङजातिहरूले विभिन्न किसिमका सामाजिक रीतिरिवाज, चालचलन, सांस्कृतिक परम्परा, पूजाआजाहरू गर्दै आएका छन् । चेपाङहरूको परम्परागत धर्म भनेको प्रकृति हो । यिनीहरू प्रकृतिजन्य हुनका साथै यिनैसँग सम्बन्धित अनेक देवीदेवता पुज्दै आएका र पछि अरु जातिहरूका संस्कृति, धर्म आदिको सम्पर्कले गर्दा केही परिवर्तन हुँदै आएको पाइन्छ ।

२.६.१ चेपाङजातिले गर्ने केही प्रमुख पूजाआजा

चेपाङ समुदायमा आफ्नै प्रकारका रीतिरिवाज, धर्म, संस्कृतिहरू रहेका छन् । यिनीहरू धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक जीवन एवम् स्वास्थ्योपचार सम्बन्धी क्रियाकलापमा पनि तन्त्रमन्त्र, धामीभाँक्री भूतप्रेत आदिको ठूलो प्रभाव परेको पाइन्छ । यिनीहरूले पूज्ने प्रमुख देवीदेवता यसप्रकार छन्:

२.६.१.१ नामरुङ्ग

नामरुङ्ग चेपाङहरूका कूलदेवता हुन् । चेपाङहरूको परम्परागत पेसा सिकार भएकाले नामरुङ्गलाई सिकारी देवताका रूपमा मान्दछन् र सिकारी देवतालाई प्रसन्न पार्नु यिनीहरूका निमित्त परमावश्यक मानिन्छ । चेपाङहरू नामरुङ्गको साथमा धनु र बाणको पनि पूजा गर्दछन् । शिकारी देवता प्रशन्न भए भने सिकार सजिलै प्राप्त हुन्छ र अन्य अनिष्ट आइपडैनन् भन्ने धारणा चेपाङहरूमा छ । कुनै शुभदिन पारी चेपाङहरूले कुखुराको बली चढाई नामरुङ्गको पूजा गर्दछन् सिकारका लागि जान्छन् । सिकार प्राप्त भएपछि त्यसको मुटुको रगत पुनः नामरुङ्ग देवतालाई चढाउनु पर्ने चलन छ ।

२.६.१.२ भूँयर

चेपाङहरू भूमिदेवतालाई भूँयर भन्दछन् । आफ्नो जमिनमा खेती, फलफूल, कन्दमूल राम्रो होस्, तिनमा रोग नलागोस्, वर्षा समयमा होस्, अनिकाल नहोस् भनी भूँयर देवताको

पूजा गर्दछन् ।

२.६.१.३ गौडू देवता

चेपाडहरु गाई, बाखा, कुखुरा, सुँगुर, मौरी आदि बढुन, तिनमा रोग नलागोस् भनी गौडू देवताको पूजा गर्दछन् ।

२.६.१.४ वायु देवता

चेपाड समुदायमा मानिस मरेपछि उसको आत्मा (प्रेतात्मा) वायुको रूपमा रहन्छ, भनी समय समयमा आफ्ना बन्धुबान्धव जम्मा भई वायुको स्थानमा कुखुरा काटेर पूजा गर्ने चलन छ ।

२.६.१.५ आइतबारे

चेपाडहरु आफू र आफ्ना सन्तानहरुलाई हैजा, दादुरा आदि महामारी रोग नलागोस् भनेर आइतबारेको पूजा हरेक वर्षको कार्तिक अथवा चैत्र महिनामा गर्दछन् ।

२.६.१.६ गोसाई बाबा

गाई पाल्ने चेपाडहरु गोसाई बाबाको गोसाई महादेवका नामले कार्तिक महिना पारेर प्रतिवर्ष पूजा गर्दछन् । चेपाड समुदायका आफ्ना पुरोहित पाण्डे र महापाण्डे हुन्छन् । ह्याङ्गो ठटाएर भूतप्रेत धपाउन सक्ने र कुलायन पूजा गर्न जान्नेलाई पाण्डे भनिन्छ, भने महापाण्डेले मरेको मानिसलाई स्वर्ग तार्न सक्छ, प्रेतात्मालाई मार्न सक्छ, असिना टार्न सक्छ, पानी पार्न सक्छ र अरु पनि अद्भुत कार्य गर्न सक्छ, भन्ने विश्वास गर्दछन् । यसरी विभिन्न आस्था र विश्वासका साथ चेपाडहरु आफ्ना पूजाआजा गर्दछन् ।

२.६.२ चितवनका चेपाडसमाजमा मनाइने चाडपर्वहरु

चितवनका चेपाडहरु पनि हिन्दुधर्मप्रति बढी आस्थावान रहेका देखिन्छन् । यिनीहरु विभिन्न प्रकारका चाडपर्वहरु मनाउँछन्, जुन निम्नानुसार रहेका छन् :

२.६.२.१ चण्डीपूर्णिमा

चेपाडहरु वैशाख शुक्ल पूर्णिमा वा चण्डीपूर्णिमाका दिनमा गोठमा कुखुरा काटी गौडी पूजा गर्दछन् । आफ्ना चेलीबेटी समेत बोलाएर भोज खाने गर्दछन् । यस अवसरमा कसैले सेलरोटी पकाएर इष्टमित्र सहित जम्मा भई खानपिन गरी रमाइलोसँग यो पर्व मनाउँछन् ।

२.६.२.२. न्वागी (छनम्)

हरेक वर्ष भाद्रशुक्ल पूर्णिमाका दिन चेपाड समुदायमा न्वागी खाने पर्व पर्दछ । यस समाजमा प्रायः खेती पाकेर घरमा भित्री सकेको हुन्छ । यस दिन भूमि पूजा गरी आफ्ना पितृहरुलाई नयाँ खेतीको उब्जनी चढाई आफूले पनि खाने गर्दछन् । न्वागीका अवसरमा कसैले आफ्नै घरमा र कसैले स्थानीय पुरोहित पाँडेको घरमा आ-आफ्नो घरबाट अन्न, फलफूल, जाँड, रक्सी आदि लैजान्छन् । साथै पाँडेले पनि ह्याङ्गो ठोकी रातभर पितृहरुलाई फलाकै बोलाएर नयाँ अन्न अर्पण गराउने कार्य तान्त्रिक पद्धतिद्वारा गर्दछन् ।

२.६.२.३ दसैं

दसैं पर्व चेपाडहरु छिमेकी हिन्दुहरुले मनाएजस्तै आफ्नो सामर्थ्यअनुसार मनाउँदछन् । दसैंमा दाजुभाई जम्मा भई कुखुरा, हाँस, पाठा आदि बली दिएर देवीको पूजा गर्नुका साथै मासु, रक्सी, जाँड, रोटी, फलफूल आदि खाने र मान्यजनको हातबाट टीका लगाउने, आशिष लिने, पिड खेल्ने आदि गर्दछन् । दसैंमा यिनीहरु पनि पाँचदिनसम्म टीका लगाउँछन् र टीकामा छोरीज्वाइँ आउनु अनिवार्य मानिन्छ ।

२.६.२.४ तिहार

तिहारका अवसरमा यिनीहरु दिनमा गाईपूजा गर्ने, पशुहरुलाई कुँडो-पिठो खान दिने, साँभमा बत्ती बाल्ने, द्वितीयाका दिन दिदीबहिनीले दाजुभाइलाई टीका लगाउने दीर्घायुको कामना गर्ने, जाँड, रक्सी, रोटी आदि खानपिन गराउने र आफूले पनि खाने, पिड खेल्ने गरी रमाइलोसँग मनाउँदछन् ।

२.६.२.५ माघेसंक्रान्ति

माघमा प्रायः जाडो बढ्ने, आफूसँग कपडाको कमी हुने र पाखापखेराबाट उब्जेको अन्न पनि सबै सकिएको बेला पर्ने हुँदा माघेसङ्क्रान्तिलाई दुःख निमत्याउने सङ्क्रान्तिका रुपमा

लिन्छन् । दुःख नै परे तापनि यो चाड आफ्ना इष्टमित्र भेला भई जाँड, रक्सी, रोटी, माछा, मासु, तरुल आदि खाएर मनाउँछन् ।

२.६.२.६ चैतेदसैं

चैतेदसैं पर्व चेपाङहरू अनिकाल, हावाहुरी, बाढी, पहिरो आदिबाट बचिने हो कि, होइन भन्दै सुँगुर, कुखुरा, बाखा काटेर जाँड, रक्सी, रोटी आदि खाँदै रमाइलो गरी मनाउँन् ।

यसरी चेपाङ समुदायमा विभिन्न अवसरमा, चाडपर्वमा आफ्ना इष्टमित्र जम्मा भई आफ्नो गच्छेअनुसारको खर्च गरेर चाडपर्वहरू मनाउँछन् । आफ्नो पुरानो संस्कृतिलाई यिनीहरूले आजसम्म पनि जोगाउँदै आएको पाइन्छ ।

२.७ निष्कर्ष

चेपाङजातिमा रहेका केही सांस्कृतिक कर्म एवम् परम्परामा यिनीहरूको आफ्नोपन पाइए तापनि अरु जातिकाभन्दा खासै अन्तर भएको देखिँदैन । समग्रमा हिन्दुधर्मावलम्बीका रहनसहन एवम् चाडपर्वहरू नै यिनीहरूका पनि चाडपर्व रहेको पाइन्छ । चाडपर्व मनाउने, पूजा गर्ने चलनमा भने केही भिन्नता रहेको छ ।

परिच्छेद : तीन

३.१ लोकगीतको सैद्धान्तिक परिचय

लोकगीत लोकसाहित्यको प्रमुख विधा मानिन्छ । लोकगीत कुनैपनि देश, समाज, क्षेत्र र जातिको पहिचान गराउने संस्कृतिक सम्पत्ति हो । जनजीवनको सुखदुःख, हर्ष-विस्मात, जय-पराजय, आँसु-हाँसो, माया-पिरती, गुनासो-घृणा आदि कुराहरुलाई सरल र सहज ढङ्गबाट प्रस्तुत गरिने बोधात्मक अभिव्यक्ति नै लोकगीत हो । लोकगीत भन्नाले लोकले गाउने वा लोकको गीत भन्ने बुझिन्छ । लोकगीतको विभिन्न प्रकारको स्वरूप, संरचना र गायन परम्परा रहेको पाइन्छ । दोहोरी, तीजका गीत, देउडा, भयाउरे, असारे यी सबै लोकगीतकै उदाहरण हुन् । लोकगीतका रचनाकार अधिकांश रुपमा नारी समाज हुन्छ, त्यसैले लोकगीतमा नारीजातिको कोमल भावोद्गार बढी मात्रामा पाइनु अनौठो कुरा होइन । समस्त लोकजीवनको प्रतिनिधित्व गर्ने लोकगीतको उत्पत्ति कसरी र कहाँबाट भयो भन्ने कुराको ठोस प्रमाण नभए पनि लोकबाट नै हुने र लोकको प्रयोजनको लागि हुने भएकोले भाषिक अभिव्यक्तिको विकाससँगै लोकगीतको पनि विकास भएको हो ।

लोकगीतलाई चिनाउने क्रममा विभिन्न विद्वानहरुले आ-आफ्ना अध्ययन र अनुभवका आधारमा यी विभिन्न धारणाहरु प्रस्तुत गरेका छन् :

धर्मराज थापाका अनुसार लोकअनुभूति नै लोकगीत हो, जसले हृदयका उद्गारहरु स्पष्ट र यथार्थ रुपमा प्रस्तुत गर्दछ । साथै सुखदुःखमा अलापिएका अभिव्यक्तिहरु लोकमा गाइएका हुँदा यसको नाम लोकगीत भयो भन्ने उनको भनाइ छ ।^{११}

जयराज पन्तका अनुसार लोकगीतको थालनी मानवीय मनको संवेदनशीलताको अनुभव गर्न थालेको आनन्द र अनुभूतिहरुका साथसाथ हुन्छ ।^{१२}

कृष्णप्रसाद पराजुलीका विचारमा लोकगीत कहिल्यै नसुक्ने नदीको पानी जस्तै प्रवाहशील छ ।^{१३}

मोहनराज शर्मा र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलका अनुसार लोक-भावना वा विचारको मौखिक एवम् श्रुति-परम्पराद्वारा एक पुस्तबाट अर्को पुस्तामा सार्ने जाने लयात्मक र गेय अवैयक्तिक

^{११} धर्मराज थापा, गण्डकी सुसेलीहरु (काठमाण्डौ: नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान, २०३०), पृ. १३

^{१२} जयराज पन्त, अञ्जुलीभरी सगुन, पोल्टाभरी फाग, (काठमाण्डौ : नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान, २०५५), पृ. ३० ।

^{१३} कृष्णप्रसाद पराजुली, नेपाली लोकगीतको आलोक, (काठमाण्डौ : वीणा प्रकाशन, २०५७) पृ. ६६

भाषिक संरचनालाई लोकगीत भनिन्छ । १४

कालिभक्त पन्तका विचारमा लोकगीत कसैको दवाव नभई, बक्सिस र लोभसमेतमा नपरी स्वयम् दुःखित उत्पीडित आक्रान्त सम्भ्रान्त, त्रस्त, जागृत, प्रफुल्लित, हर्षित, संयुक्तसमेतको जो कोही जाति, व्यक्ति, लिङ्ग, समाज, जिल्ला, गाउँ समेतका नरनारीले पुस्तकको बन्धनमा नपरी बनाएका छन् । १५

लोकगीतका सम्बन्धमा समष्टिमा के भन्न सकिन्छ भने लोकगीत लोकको अमूल्य सम्पत्ति हो, जसमा लोकजीवनका सुखदुःख, हाँसो-रोदन, हर्ष-विस्मात् जस्ता सम्पूर्ण पक्षहरु समेटिएका हुन्छन् । लोकमा प्रचलित गीत वा लोकद्वारा रचिएका गीत नै लोकगीत हुन् । यस्ता लोकगीतहरु आधुनिक सभ्यता र संस्कृतिभन्दा पनि ग्रामीण रहनसहन तथा संस्कृतिमा मौलिकता भल्काउने खालका हुनुका साथै अत्यन्त उर्वर रहेका हुन्छन् ।

३.२ लोकगीतका विशेषता

लोकजीवनको रागात्मक अभिव्यक्ति नै लोकगीत हो । लोकगीतमा लोकजीवनका दुःख सुख, आँसु-हाँसो, आशा-निराशा, हर्ष -विस्मात्, पीडा-व्याथा आदिको अभिव्यक्ति पनि लोकगीतमा हुन्छ । लोकगीतको प्रभावले व्यक्ति आफ्ना दुःख र कष्टलाई विर्सन्छ, भोक र रोगलाई भुल्छ । लोकगीत गाउनेले त्यसलाई आफ्नै ठानेर मौलिकता थप्दै लोकगीतको सृजना गरिरहेको हुन्छ । लोकसाहित्यका विद्वान चूडामणि बन्धुका अनुसार लोकगीतका यी विशेषताहरु हुन्छन् : १६

- क) रागात्मक, स्वतः स्फूर्त र लगात्मक अभिव्यक्ति रहेको ।
- ख) लोकजीवनको सम्पूर्ण पक्षलाई समेटिएको ।
- ग) मौलिक अभिव्यक्ति भएको ।
- घ) स्थानीयताको रङ्गढङ्ग लिएको

धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदीका अनुसार लोकगीतमा निम्नलिखित विशेषताहरु पाइन्छन्: १७

१४ मोहनराज शर्मा र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्, लोकवार्ता विज्ञान र लोकसाहित्य, (काठमाण्डौ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६३०), पृ. ७४

१५ कालिभक्त पन्त, हाम्रो सांस्कृतिक इतिहास, (स्याङ्जा : स्वयम् २०५५), पृ. १७

१६ चूडामणि बन्धु, नेपाली लोकसाहित्य, (काठमाण्डौ : एकता बुक्स, २०५८), पृ. १५५

१७ धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदी, नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना, (त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, २०५१), पृ. ४६

- क) गीतका लयमा तीव्रता हुन (लयानुपन हुनु)
- ख) कृत्रिमता वा बनावटीपन नहुनु ।
- ग) स्थानीयता र समसामयिकताको प्रभाव पाइनु ।
- घ) सरस, सरल र प्रभावकारी अभिव्यक्ति पाइनु ।
- ङ) सार्वजनिक मौलिक संवेग पाइनु ।
- च) सूक्ष्म विश्लेषणको अपेक्षा रहनु ।

लोकगीतका विशेषतालाई केलाउँदा लोकजीवान तथा समाजको परिचय दिने, मौलिक संस्कृतिलाई एवम् सिर्जनालाई अभिव्यक्त गर्ने सशक्त माध्यम आफ्नै तथा लय भएको आकारमा छोटो, कथ्य र गाउन सजिलो हुने, सहज र सरल प्रकृतिका, मनोरञ्जनका प्रश्नोत्तर आकारमा छोटो कथ्य र गाउन सजिलो हुने, सहज र सरल प्रकृतिका, मनोरञ्जनका प्रश्नोत्तर शैलीमा आधारित परिवर्तनशील सुखदुःख, कष्ट-पीडा, हर्ष-विस्मात् सबै पक्ष समेटिएको पाइन्छ ।

३.३ लोकगीतको वर्गीकरण

नेपाली लोकगीतहरूलाई तिनको गायन सन्दर्भका दृष्टिले विविध गीतहरूमा छुट्याउन सकिन्छ । नेपालका सन्दर्भमा लोकगीत नगाउने कुनै क्षेत्र छैन । हिमालका चुचुरादेखि तराईका सम्म फाँटसम्म, पूर्वमेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्म बसोबास गर्ने सबै नेपालीले कुन न कुनै रूपमा उत्तिकै उमङ्ग, उत्साहका साथ लोकगीतलाई ग्रहण गर्दछन् । यसरी विभिन्न अवसर र अवस्थामा नेपाली लोकगीतको प्रयोग हुँदै आइरहेको छ । यस्तो व्यापक क्षेत्रलाई वर्गीकरण गर्नु ज्यादै कठिन कार्य हुन आउँछ, तापनि विभिन्न लोकसाहित्यका अध्येताहरूले नेपाली लोकगीतको स्वरूप, विशेषता, गायनकला आदिलाई आधार मानेर विभिन्न तरिकाले वर्गीकरण गरेका छन् ।

दयाराम श्रेष्ठले लोकगीतलाई संस्कारसम्बन्धी, ऋतुकालीन क्रियासम्बन्धी र विविध गरी चार भागमा वर्गीकरण गरेका छन् ।^{१८}

चूडामणि बन्धुका अनुसार सहभागिताका आधारमा लय वा भाकाका आधारमा र प्रकार्यका आधारमा लोकगीतलाई वर्गीकरण गरिएको छ ।^{१९}

धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदीका अनुसार सामान्यगीत, संस्कारगीत, ऋतु वा

^{१८} दयाराम श्रेष्ठ, 'सम्भव' प्रारम्भिक कालको नेपाली साहित्यको इतिहास र परम्परा, (काठमाण्डौ : त्रि.वि.वि.सं. २०३८) पृ.२२,२३

^{१९} चूडामणि बन्धु, पूर्ववत्, पृ.११५

व्रतसम्बन्धी गीत, कर्मगीत, पर्वगीत, लोकनृत्य र विविध गरी लोकगीतलाई वर्गीकरण गरिएको छ।^{२०}

कालिभक्त पन्तका अनुसार राष्ट्र भाषास्तरीय गीत, जिल्लास्तरीय गीत, ग्रामस्तरीय गीत जातिस्तरीय गीत जाति भाषास्तरीय गीत, पर्वस्तरीय गीत, लोकनाटक स्तरीय गीत, कर्मस्तरीय गीत, ऋतुस्तरीय गीत गरी ९ भागमा वर्गीकरण गरेका छन्।^{२१}

लोकगीतका संकलनकर्ता काजीमान कन्दडवाले नेपाली लोकगीतलाई मुख्य रूपमा सकर्मक र अकर्मक भेदमा वर्गीकरण गरी ऋतुकालीन, बाह्रमासे भनेर उपवर्गीकरणसमेत गरेका छन्।^{२२}

३.४ लोकगीतका सन्दर्भमा चेपाङजातिमा प्रचलित लोकगीतहरू

आदिकालदेखि नै चेपाङहरू जङ्गलमा गई सिकार खेल्ने परम्परा बस्दै आएकोले उनीहरूको प्रथम मनोरञ्जनको साधन नै सिकारी प्रवृत्ति बन्न गयो। सिकार गर्नु मनोरञ्जनको साथ साथै जीविकोपार्जनको मुख्य स्रोत रहेको थियो। त्यसपछि माछा मार्ने, नाचगान, बजान आदि गर्ने गरको पाइन्छ। हाल पनि समय-समयमा आउने चाडपर्व, गरिने संस्कार आदिका अवसरमा बजाइने बाजा, गाइने गीत र गरिने अभिनय ज्यादै रोचक देखिन्छन्।

चेपाङहरू सानै उमेरदेखि गाउन र बजाउन सिक्दछन्। समय र अवस्थाअनुसार विशेष प्रकारको भाका र लय हालेर गीत गाउने गर्दछन्। आफ्नै भाका र भेष, आफ्नै लोकसंगीतको चोखो शैली यिनीहरूको कायम राख्दै आएका छन्। चाडपर्व, पूजाआजा र जात्रा-मेलाहरूमा चेपाङहरू आफ्नै प्रकारको रमाइलो सांगितिक वातावरण सृजना गर्दछन्।

चेपाङजातिमा प्रचलित लोकगीतहरूको बारेमा नयाँ पुस्ताका युवा-युवतीहरूलाई यति मात्रामा ज्ञान भएको पाइदैन। लोक गायक ५८ वर्षीय बाबुराम प्रजाले कतिपय आफ्ना जातिका पुराना स्वयम् मौलिक प्रचलित गीतहरू आफूले पनि नजान्ने बताउँछन्।^{२३}

चेपाङसमाजमा प्रचलित लोकगीतहरू सिङ्गो लोकगीतको एउटा भाग मान्न सकिन्छ। सबै लोकगीतमा पाइने कुनै न कुनै विशेषता यिनीहरूको गीतमा पनि पाइन्छ। क्षेत्र भ्रमणका

^{२०} धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदी, पूर्ववत्, पृ.२।

^{२१} कालिभक्त पन्त, पूर्ववत्, पृ.१०

^{२२} काजीमान कन्दडवा, नेपाली जनसाहित्य, (काठमाण्डौ : रोयल नेपाल एकेडेमी, २०२२), पृ.१०।

^{२३} अध्ययन क्षेत्र, भ्रमणको क्रममा अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारी

क्रममा प्राप्त स्थानीय चेपाङजातिका लोकगीतको अध्ययनबाट के थाहा हुन्छ भने चेपाङजातिका गीतहरु लयात्मक, अकृत्रिम, सरल, सरस एवम् मौलिक छन् । यिनीहरुले आफ्ना जुनसुकै धार्मिक, संस्कृतिक, एवम् पार्विक कार्यमा कुनै न कुनै रुपमा आफ्ना गीतहरु प्रस्तुत गर्ने गर्दछन् ।

३.५ निष्कर्ष

लोकगीत दुःख-सुखमा, हर्ष-विस्मात, आशा-निराशा आदि सबै अवस्थामा लोकले व्यक्त गर्ने गेयात्मक अभिव्यक्ति हो । यसलाई गायनशैली, अवस्था मौसम घटनाक्रमअनुसार विभिन्न प्रकारमा बाँड्न सकिन्छ । चेपाङजातिमा प्रचलित लोकगीतहरु नेपाली लोकगीतमा हुने गुण, प्रकृति विशेषता तथा महत्वसँग मिल्दाजुल्दा नै छन् । गायन शैली र परम्पराले गर्दा चेपाङ जातिका लोकगीतहरु आफ्नै प्रकारका गीत बन्न पुगेका छन् । यति हुँदाहुँदै पनि कतिपय यस्ता गीतहरु छन्, जुन गीतहरु चेपाङजातिमा प्रचलित लोकगीतहरुलाई माथि उल्लेख गरिएअनुसारको वर्गीकरणभिन्न पनि समेट्न सकिन्छ । लोकगीतमा हुनुपर्ने शैली, गायन तरिका आदि सबैसँग यस क्षेत्रका चेपाङजातिका लोकगीतहरुको मेल खाएको देखिन्छ ।

परिच्छेद : चार

चितवनमा चेपाङजातिमा प्रचलित लोकगीतहरूको वर्गीकरणमूलक अध्ययन

४.१ चेपाङ लोकसाहित्यको परिचय

चेपाङसमाजको अलिखित सामाजिक एवम् सांस्कृतिक इतिहासभित्र नै चेपाङ लोकसाहित्य जीवित छ । यही अलिखित चेपाङ लोकसाहित्य चेपाङहरूको साझा सम्पत्ति हुन आउँछ । विशेषगरी तिनले गाउने लोकगीतहरूमा चेपाङजातिका पीर, वेदना, दुःखसुख, भावना र अभिव्यक्ति झल्कन्छन् । चेपाङजातिको इतिहास खोतल्दै जाँदा प्राचीनकालदेखि नै यिनीहरूको मुख्य पेशा सिकार गर्ने र कन्दमूल खोज्दै खाने, सिकारी देवताको पूजा-आरधना गीतका माध्यमबाट गर्ने गरेको पाइन्छ । चेपाङहरूले कुनै न कुनै रूपमा आफ्नो संस्कृतिलाई जगेर्ना गरिरहेका छन् । चेपाङ-जीवनका उकाली-ओरालीहरूमा यिनीहरूका संस्कारहरू, चाडपर्वहरू, धर्मकर्म, नीतिनियम, चालचलन र दिनचर्याहरू तिनकै लोक साहित्यमा झल्केका छन् ।

४.२ चेपाङसमाजमा प्रचलित लोकगीत

चेपाङसमाजमा विभिन्न बेला र अवसरमा प्रायः आफ्नै लय र शैलीमा चेपाङ गीत गाउने गर्दछन् । ती गीतहरूमा उनीहरूका जीवन भोगाइका तितामीठा अनुभूतिहरूका भाव गुन्जिरहेका हुन्छन् । चेपाङजातिका लोकगीतहरू उनीहरूको आफ्नै भाषामा गाइएका हुन्छन् । तसर्थ यी गीतहरू सबैले बुझ्न नसक्ने खालका हुन्छन् ।

चेपाङ लोकगीतहरू पर्वगीत, संस्कारगीत, श्रमगीत, मनोरञ्जनगीत, एवम् विविध गीतहरूमा वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ । यस्ता गीतहरूले चेपाङजातिको पहिचान दिन्छन् त कतिपय गीत उत्तिखेरै रचना गरी गाईने हुँदा मनोरञ्जनात्मक मात्र हुन्छन् ।

४.३ चितवनका चेपाङ जातिको लोकगीतका विशेषताहरू

चितवनका चेपाङजातिका लोकगीतका आफ्नै प्रकारका विशेषताहरू रहेका छन् जुन निम्नानुसार छन् :

४.३.१ मौखिक परम्परामा जीवित रहनु

चेपाङजातिका लोकगीतहरु पनि मौखिक परम्परामा नै जीवित छन् । एकमुखदेखि अर्को कानसम्म हुँदै पुस्तौं पुस्तासम्म जीवित रहने क्रममा समायनुसार परिवर्तन हुँदै जाने गरेका छन् । विशेषतः चेपाङजातिका लोकगीतहरु कुनै लेख्य रूप नभई भनिने र सुनिने क्रमबाट नै आजसम्म आइपुगेको हुनाले यसको जीवन्त रूप मौखिक परम्पराबाटै सुरक्षित रहेको छ ।

४.३.२ मनोरञ्जन दिनसक्नु

संसारमा मनोरञ्जन नगर्ने मानिस विरलै होलान् । त्यसमध्ये चेपाङजातिहरुका लोकगीतहरुले छुट्टै मनोरञ्जन दिएका पाइन्छन् । विभिन्न समयमा, पीरको बेला, खुसीको बेला वा अन्य समयमा चेपाङहरु आफ्ना गीतका माध्यमबाट मनोरञ्जन लिन्छन् ।

४.३.३ मौखिक र सरल हुनु

चेपाङजातिका लोकगीतहरु कुनै साहित्यकारका कलमबाट सिर्जित शब्द नभई लोककलाकारको हृदयबाट निस्केका आफ्नै प्रकारका लय छन् । भाषा, अभिव्यक्ति र शैलीका दृष्टिले पनि यस्ता गीतहरु ज्यादै सरल र सहज हुन्छन् । आफ्ना अन्तर्मनबाट सिर्जित शब्द भएकोले गीतमा प्रयुक्त शब्द पनि मौलिक हुन्छन् । यस क्षेत्रका चेपाङजातिमा प्रचलित लोकगीत पनि मौलिक र सरल छन् ।

४.३.४ एकल र सामुहिक दुबै रूपमा गाउन मिल्नु

यस क्षेत्रका चेपाङजातिमा प्रचलित लोकगीतहरु एकल र सामुहिक दुवै रूपमा गाउन सकिने खालका छन् । पीर र बेदनाका बेला गाइने गीतहरु सन्देशमूलक गीतहरु एकल गाइन्छन् भने मङ्गल र भ्याउरे आदि गीतहरु समूहमा गाइन्छन् । त्यस्तै चाडपर्वहरुमा गाइने गीतहरु पनि कुनै एकल गाइन्छन् त कुनै सामूहिक गाइन्छन् ।

४.३.५ चेपाङ संस्कृति भल्किनु

चेपाङजातिका आफ्ना छुट्टै परम्परा र संस्कारहरु छन् । ती संस्कारहरु सम्पन्न गर्दा यस क्षेत्रका चेपाङजातिले पनि आफ्ना छुट्टै प्रक्रियाका साथै अलग विश्वास र मान्यताका साथ गीतहरु गाउँछन् । आफ्नै जातिमा प्रचलित परम्परा, क्रियाकलाप र यिनीहरुले मनाउने चाडपर्व, संस्कार,

रीतिस्थिति, भेषभूषा तथा बोलीचालीका विशेषता यिनीहरूका लोकगीतमा अभिव्यञ्जित भएका छन् ।

४.३.६ ईश्वरप्रतिको आस्थाभाव भल्किनु

चेपाङजातिमा प्रचलित लोकगीतहरूमध्ये धेरैजसोमा ईश्वरप्रतिको आस्थाभाव पाइन्छ । यिनीहरू सृष्टिको आरम्भदेखि नै गीत गाएर देवी देवतालाई खुसी पार्न खुब सिपालु मानिन्छन् । चेपाङहरू पनि आफूलाई रामका सन्तान हौं भन्दै धर्मप्रति आस्थाभाव भल्किने गीत गाएर पूजाआजा गर्ने गर्दछन् । हरेक माङ्गलिक कार्यका आरम्भमा ईश्वरस्तुति गाउँछन् ।

४.३.७ चेपाङ भाषामा गाइनु

लोकगीत आवश्यकताअनुसार गायकले उत्तिखेरै कथेर गाइने हुँदा सरल हुन्छन् । चेपाङहरूको आफ्नो छुट्टै भाषा भएको कारणले गर्दा यिनीहरूका धेरैजसो गीतहरू चेपाङ भाषामा नै गाइएको पाइन्छ ।

४.४ चेपाङसमाजमा प्रचलित लोकगीतको वर्गीकरणका आधारहरू

चेपाङसमाजमा प्रचलित लोकगीतको वर्गीकरण पनि अन्य लोकगीतका वर्गीकरणलाई आधार मानेर गर्न सकिन्छ । विभिन्न विद्वानहरूका उपयुक्त वर्गीकरणहरूलाई आधार मानेर चितवनका चेपाङसमाजमा प्रचलित लोकगीतलाई वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

४.४.१ कार्यको आधार

चितवनका चेपाङहरूको मुख्य पेशा भनेको शिकार गर्नु, कन्दमूल खोज्ने हो तापनि यिनीहरू समयानुसार र चाडपर्वअनुसार गीत गाउने गरेको पाइन्छ । मकै गोड्दा, धान रोप्दा, लौलौ गीत गाइन्छन् । धान रोप्दा असारे गीत गाउँछन् । कोदो लाउँदा एवम् विभिन्न ऋतुहरूमा ऋतुगीत गाउँछन् । त्यसैगरी विवाहमा केटाले केटी माग्नु जाँदा मञ्जुर गर्दा पनि दोहोरीका रूपमा गीत गाउँछन् । त्यस्तै घरमा कुनै चाडपर्वहरू मनाउदा पनि मादल र बाँसुरी बजाई दोहोरीगीत गाउँछन् । यसरी कार्यको आधारमा पनि चेपाङ लोकगीतलाई वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

४.४.२ प्रस्तुतिको आधार

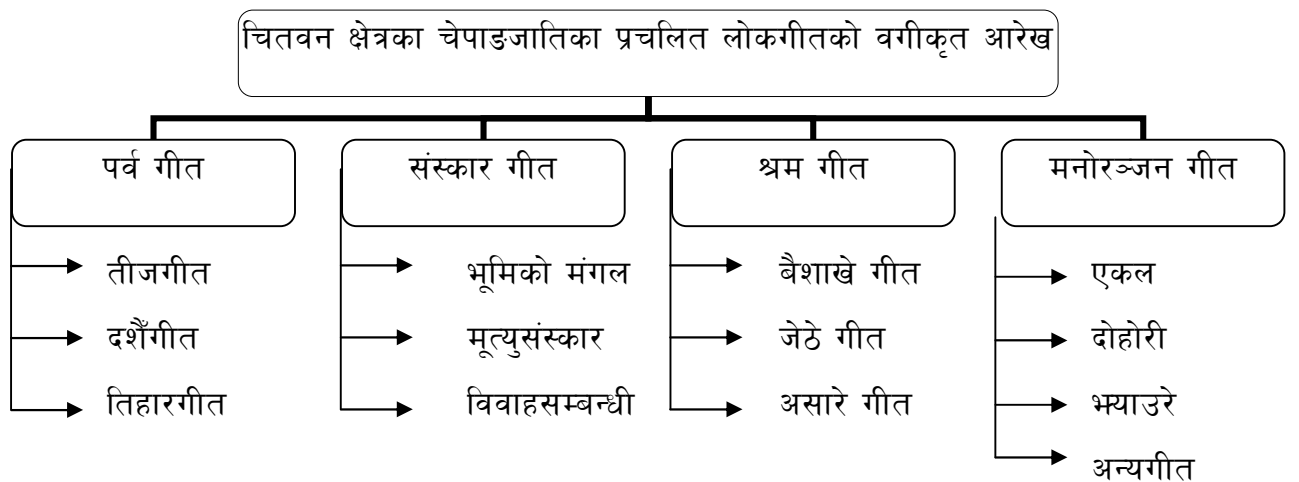
प्रस्तुतिका आधारमा पनि चेपाङजातिमा प्रचलित लोकगीतहरूलाई वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । सबै गीत एकै प्रकारका हुँदैनन् र गीतलाई फरक-फरक अवस्थामा फरक-फरक रूपले प्रस्तुत गर्न सकिन्छ । यस आधारमा चेपाङसमाजमा प्रचलित लोकगीतलाई कुनै मादल बजाएर कुनै नाचका साथमा गाउने गर्दछन् ।

४.४.३ स्वरूपका आधार

चितवनका चेपाङसमाजमा प्रचलित लोकगीतहरू स्वरूपको आधारमा कुनै लामा छन् त कुनै छोटो छन् । दोहोरी गीतहरू लामा आकारका हुन्छन् भने एकल एवम् महापाण्डेका मन्त्रहरू छोटो गीतका रूपमा गाइएको पाइन्छ ।

४.४.४ विषयवस्तुको आधार

चितवनको चेपाङसमाजमा प्रचलित लोकगीतहरू उनीहरूकै चाडपर्व, संस्कार, रहनसहन, पीडाव्यथा, गरिबी आदि विषयवस्तु अभिव्यक्त भएका हुन्छन् । यी जातिले विभिन्न धार्मिक मङ्गल गाउँछन् भने मनोरञ्जनका लागि भ्याउरे, दोहोरी एवम् एकल गीतहरू गाउँछन् । चितवन क्षेत्रका चेपाङसमाजमा प्रचलित लोकगीतको वर्गीकरणलाई आरेखमा यसरी देखाउन सकिन्छ ।

४.५ वर्गीकृत लोकगीतहरूको अध्ययनमूलक प्रस्तुति

अध्ययनको क्रममा चितवन क्षेत्रका चेपाङजातिमा प्रचलित लोकगीतहरूलाई पर्वतीय, संस्कारगीत, श्रमगीत र विविध गीत गरी वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

४.५.१ पर्वगीत

यस क्षेत्रका चेपाडहरुले हिन्दू परम्पराअनुसारका चाडपर्वहरु नै मनाउँदछन् । विभिन्न चाडपर्वहरुमा मनोरञ्जनको मुख्य साधन गायन र नृत्य नै रहन्छ । यिनीहरु चाडपर्वका अवसरमा विभिन्न चाडपर्वअनुसार फरक-फरक किसिमका गीतहरु गाउँदछन् । यस क्षेत्रका चेपाडसमाजमा विशेषगरी गीत गाएर मनाउने चाडपर्वहरु तीज, दशैं र तिहार नै मानिन्छन् । यिनै चाडपर्वमा गाइने गीतहरुलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

४.५.१.१ तीजगीत

हिन्दूधर्म मान्ने यस क्षेत्रका चेपाडजातिमा ब्रत बस्ने र उपासना गर्ने जस्ता चलनहरु पाइँदैनन् तापनि यिनीहरु आफ्ना पीर-बेदनाहरुलाई आफ्ना गीतका माध्यमबाट पोख्ने गरेको पाइन्छ । मीठो खाने र राम्रो लगाउने चाडका रुपमा यिनीहरुले तीज मनाएको पाइन्छ ।

चितवनको विकट पहाडी इलाकामा बसेका कारणले गर्दा यिनीहरुले साक्षर हुने त्यति अवसर त पाएका छैनन् नै, तर बहुविवाह प्रणालीले गर्दा एक पतिका थुप्रै पत्नी भएको कारणले आफू-आफूमा भगडा गर्ने काटमार गर्ने गरेको पाइन्छ । त्यस्तै घटनाहरुलाई यिनीहरु तीजका गीतका माध्यमबाट प्रस्तुत गर्दछन् । यस्तै विषयवस्तु समेटेर गाइएका तीजगीतको एक नमूना :

व्याव्यू ताती लसरी पसरी
तीन महिनाको सुत्केरीलाई सातकान गत
छिरीविरी बइर्क मोना रैछ^३ सारी आड
मकैबारी हाड^२

मूलपाठ-पृ.५.१.१ मा)

यो गीत सामुहिक रुपमा चेपाडजातिका महिलाहरुले गाउँछन् । हुने श्रीमान्द्वारा आफ्नी तीन महिनाकी सुत्केरी श्रीमतीलाई विभिन्न किसिमका बहाना बनाएर मकैबारी लगी मारेको कुरालाई नारीहरुले व्यक्त गरेका छन् । छोटोछोटा वाक्यमा बनेका यस गीतका अगाडिको वाक्य दुई-दुई पटक भन्ने गरिन्छ । यसपछि मात्र अर्को वाक्यलाई एकपटक लामो स्वर हुने गरी र अर्को पटक छोटो स्वर हुने गरी गाइन्छ ।

४.५.१.२ दशैमा गाइने गीत (मन्काम)

हिन्दूहरूकै ठूलो चाड वडा दसैलाई यहाँका चेपाडजातिले पनि ठूलो चाडका रूपमा मनाउछन् । एकै ठाउँमा बसेका र दुईचार पैसा कमाउन अन्त गएका मानिस पनि दसैमा आफ्नो घरमा जम्मा हुने चलन छ । भविष्यको चिन्ता भन्दा वर्तमानमा रमाउने यस जातिमा वडा दसै अरु जातिको रहनसहनजस्तै गरी मनाउने गरेको पाइन्छ । विवाह गरेर गएका चेली पनि विवाह गरेको दुईतीन वर्षसम्म दशैमा केटापक्षका तर्फबाट केटीपक्षलाई कोसेली लिएरजाने गरेको पाइन्छ । आफ्ना छोरी र ज्वाईं आएपछि बाबु-आमाले छोरी-ज्वाईंको स्वागत गर्दै यो गीत गाउने गर्दछन् :

ए हो समैकालिदाज्या लाइ यो ओर्या

ए हो हिक्लै वा कलै वा डेजना^२

छुपै राडको तुम्

डे जडन्ती मोनामी

सिसी थडोयाड १११ ।

(मूलपाठ - ५.१.२ मा)

यिनीहरु विभिन्न धार्मिक रीतिरिवाज मान्दा एक आपसमा भेला भई रमाइलो गर्ने परम्परा बढी मात्रामा रहेको पाइन्छ । यस गीतमा पनि चिउरी फुल्ने बेलमा वनका चराचुरुङ्गी रमाएजस्तै हाम्रा चेलीबेटी पनि यस चाडमा रमाएर खाउन, हाम्रा बालबच्चा पनि यस धर्ती जस्तै रमाएर बसून् भन्ने भाव यस गीतमा व्यक्त भएको पाइन्छ ।

४.५.१.३ तिहारको भैलो गीत

हिन्दुहरुको दोस्रो महान चाड तिहारका अवसरमा चेपाडसमाजमा पनि विभिन्न किसिमका संस्कारहरु सम्पन्न गर्दछन् । तिहारमा देउसी-भैलो खेल्ने, दिदी-बहिनीले दाजुभाइको दीर्घायुको कामना गर्दै टीका लगाइदिने गरेको पाइन्छ । तिहारमा साथीभाइ जम्मा भएर यसरी भैलो गीत गाउदै भैलो मागेको पाइन्छ:

छ्योप्टो मोना दिन धौसी र भैलो

वाडती दाहाँलाड हजुरको किमदैलो

गल्ला धैलम किमलाम घ्याकती

वैसा दाव रों पैसा गमती

ई किमहाड टो औपाई धेर स्थ्यवा

पल्लो किमहाड् वासाकाई बेर स्यावा ।

(मूलपाठ-५.१.३ मा)

यो गीत सुरु गर्दा सरल तरिकाले प्रस्तुत गरिन्छ भने हे हो पछि लामो गरी स्वर लम्बाइन्छ । भैलो-भैलो भन्दै एकै स्वरमा उच्चारण गरिन्छ । आजको यो रमाइलो दिनमा हामी हजुरको घरदैलोमा भैलो खेल्न आइपुग्यौ, हामी धेरै थाकेर आएका छौं । हामीलाई फूल पैसा राखेर दिनुहोस्, हामीलाई अर्को घरमा पनि जानु छ भन्दै भैली भट्ट्याएको पाइन्छ ।

यसरी चितवनमा चेपाङजातिको हिन्दू चाडपर्वहरु खानपिनका साथ रमाइलो गरी मनाउने भए पनि लोकगीत गाइने मुख्य चाडपर्वहरु ४.६.१.१, ४.६.१.२, ४.६.१.३ मा उल्लेखित तीनवटा मात्र पर्दछन् ।

४.५.२ संस्कार गीत

जन्मदेखि मृत्युपर्यन्त वैदिक विधिपूर्वक गरिने कर्म वा कृत्यलाई संस्कार भनिन्छ । यिनै संस्कारहरुलाई यहाँका चेपाङहरुले पनि मान्दछन् । जन्म, व्रतबन्ध (छेवर), विवाह र मृत्युसंस्कार विशेष प्रचलित छन् । यिनै विभिन्न संस्कारहरुमा गाइने गीतलाई यहाँ संस्कारगीत भनिएको छ । चेपाङजातिमा विवाह गर्दा र मृत्युपछि विभिन्न सांस्कारिक गीतहरु गाइन्छ ।

४.५.२.१ भूमिको मङ्गल

यस क्षेत्रका चेपाङजातिले सबैभन्दा ठूलो भूमि हुन् भन्ने मानेर धार्मिक एवम् शुभ कार्यमा सर्वप्रथम भूमिको मङ्गल गाउँछन् । भूमि भनेको सबैभन्दा ठूला हुन् । जुनबेला यस सृष्टिको सुरुवात भयो, त्यसै बेलादेखि नै चेपाङहरुले भूमिको मङ्गल गाउँदै आएका छन् ।^{२४}

तेन्कोवार ऽऽऽ तेन्को दिन ऽऽऽ पाईती दालाड सिमीमान्तीऽऽऽ

भूमिमान्ती ऽऽऽ दाजेलाड

साईन ऽऽऽ साइनुदा स्त्रमित्र लम

(मूलपाठ-५.२.३ मा)

प्रस्तुत मङ्गलमा अत्यानुप्रास मिलाउनुभन्दा पनि सर्सर्ती पढ्ने गरिन्छ । भूमिको पूजा गर्दा यही मङ्गलबाट सुरु गरिन्छ । चेपाङजातिमा पाण्डे, महापाण्डे र पण्डित, पुरोहित काम गर्ने व्यक्तिलाई मात्र यस मङ्गलको ज्ञान हुने गरेको पाइन्छ ।

४.५.२.२ विवाहमा गाइने गीत

यस क्षेत्रका चेपाडहरुले विवाहका क्रियाकलापमा विभिन्न किसिमका गीत गाउने गर्दछन् । विवाहमा केटी माग्ने, केटी दिन्छु भन्नेदेखि दुलही भित्र्याउने समयसम्म भिन्दाभिन्दै गीतहरु गाइन्छन् ।

क) विवाहमा केटी माग्न जाँदा गाइने गीत

त्येन बाराङ्ग पाइ त्यनको दिन पाई नाड्को
च्योदमाइ काई कर्म छोरी मावी होत ती
इमा पाइलाड नी नाड्को च्यो आतीताड ।
(मूलपाठ-५.२.१.१मा)

प्रस्तुत गीत केटा पक्षले केटीपक्षसँग तिम्रो छोरी माग्न आएको छु । कर्ममा छ कि छैन, कर्ममा लेखेको भए तपाईंकी छोरी लगेर पाल्छु भन्ने भाव पोखेर गाइन्छ ।

ख) विवाहमा केटी दिने स्वीकृति पाएपछि केटा पक्षबाट गाईन गीत

जब केटा पक्षले केटी मागेपछि केटी पक्षले त्यस प्रस्तावलाई स्वीकार गर्दै मेरी छोरी तपाईंलाई दिन्छु, लगेर हँला नगर्नुहोला भन्दै यो गीत गाउँछन्:

डा खोचो आमनी ताड सिड
बैदिड पाई योसिङ्ग
योसिङ्ग बैदिथाई डा खोचो मलै लनु
(मूलपाठ पृ.५.२.१.२ मा)

प्रस्तुत गीतमा तिम्री छोरी मलाई दियौं, अब लगन पारेर लिन आउँछु भन्दै हामीलाई आशिष् दिनुहोस् भन्ने आशय व्यक्त गरिएको छ ।

ग) दुरानमा गाइने गीत

स्यालुङ् दाउती यी मा मुयाकी
बाफै रदाउती यीमा मुयाकी

हिक्लैता डेमोयाड् कैलैवा डेजोयाड्

(मूलपाठ-५.२.१.३ मा)

प्रस्तुत गीत विवाह भएर गएका केटाकेटी दुरान फर्काउन आउँदा माइती पक्षले गाउँछन् । यस गीतमा वनमा चरागुरुङ्गी रमाएजस्तै तिमीहरु पनि आफ्ना घरमा रमाएर बस, हामीलाई त तिम्रो थर-गोत्र परिवर्तन भएको देख्दा सपनाजस्तो लागेको छ भन्ने जस्तो भाव देखिन्छ ।

४.५.२.३ मृत्युसंस्कार (रिसासा) गीत

चेपाडजातिमा मानिस मरेपछि उसलाई महापाण्डेले विभिन्न संस्कार गरेर स्वर्ग पुऱ्याउँछ भन्ने चलन छ । महापाण्डेले अब तिमी स्वर्ग जाउन भन्ने यस्तो गीत गाउँछन् जस्तै:

तेनको दिन्सै पाइ यतोबोलीमा नाल हे

तेन्को दिन्सै पाई तैतो मिकमा नाल हे

सिमरी गाउद, गाइ मरी स्यालुड बाजे गाइमरी

(मूलपाठ-५.२.२मा)

प्रस्तुत गीत अन्त्यानुप्रास मिलाएर गाइन्छ । लामो स्वर तानेर महापाण्डेले ड्याङ्गो बजाउँदै मृत्यु आत्मालाई स्वर्ग पठाउने काम गर्दछन् ।

४.५.३ श्रमगीत

विशेषगरी काम गर्ने समयमा कामको साथसाथै गाइने गीतलाई श्रमगीत भनिन्छ । श्रमगीतलाई कर्मगीत पनि भनिन्छ । विभिन्न समयका कामका साथ गीत गाउँदा काममा उत्साह बढी भई काम गर्न सजिलो हुन्छ । यस क्षेत्रका चेपाडजातिहरु खेतीपातीका काम गर्दा उनीहरुले विभिन्न गीतहरु गाउने गरेको देखिन्छ । कृषिबाली रोपेदेखि बाली भित्र्याउने बेलासम्म यस्ता गीतहरु गाइन्छन् । यस जातिका श्रमगीतअन्तर्गत बैशाखेगीत, जेठगीत, असारगीत (चैत बैशाखको उराठलाग्दो समयको गीत, बाढी पहिरो जाँदाको गीत, मकैरोप्दा गाउने गीत) जस्ता गीतहरु प्रचलनमा रहेको पाइन्छ ।

४.५.३.१ बैशाखेगीत

बैशाख महिनमा उराठ लाग्दो समयमा पानी नपरेर सिस्नु, निहुरो, नपलाउँदा भोकमरी लाग्ने भयो भन्दै यस्ता गीत गाउँदछन्:

तिमीबाल लाउमा दुख्लाती ऽऽऽ बेलाउमा तुर्लती
कालीस तुर्लती ऽऽऽ दोजेटी स्यासात
मनहाड पीर मनाती
गाड आल्साती साहुनेमा ल्याक्लती
लेती जेसा दाईकाई
(मूलपाठ-५.३.१ मा)

प्रस्तुत गीतलाई अन्त्यानुप्रास मिलाएर गाइन्छ । होइ ऽऽऽ ले स्वर तान्ने काम गरिन्छ । पानी नपर्दा मकै लाउन पाइएन, सिस्नु पलाएन अब के खाएर बाँच्ने हो भन्ने आशय यस गीतले दिएको छ ।

४.५.३.२ जेठगीत

जेठ महिनामा यस क्षेत्रमा चेपाङजातिहरूले मकै रोप्दा गाइने गीतलाई जेठे गीत भन्ने गर्दछन् । जेठ महिनाको उराठलाग्ने समय तातो हावा चर्को घाममा खोरिया फाँडी मकै लगाउने परिवेशमा यसरी गीत गाउने गर्दछन् ।

मकै सुक्सार जेठ महिनाहाडऽऽऽ
गीत लिडसा लयको भाकाहाडऽऽऽ^२
खेतला लाउनी बौलायो राडखाहाड
मकै सुक्नु ओ ऽऽऽराडखाहाड^२
(मूलपाठ-५.३.२ मा)

प्रस्तुत गीतलाई अन्त्यानुप्रास मिलाउने गरी गाइन्छ र होइऽऽऽ ले स्वर तान्ने काम गरिन्छ । जेठ महिना मकै रोप्नको लागि राम्रो महिना हो । घरमा अन्न गोडा छैन मकै लगाएपछि खान पाइन्छ । यही आशय यस गीतले दिएको छ ।

४.५.३.३ असारेगीत

चेपाङजातिमा धान रोप्ने खेतहरू धेरै पाइदैनन् । उनीहरू खोरिया फाड्ने, मकै, कोदो लगाउने वनका कन्दमूल बढी खाने हुदा असार महिनमा यिनीहरू मकै गोड्ने, रोप्ने र कहींकहीं

चेपाडजातिमा धान रोप्ने खेतहरू धेरै पाइँदैनन् । उनीहरू खोरिया फाड्ने, मकै, कोदो लगाउने वनका कन्दमूल बढी खाने हुदा असार महिनामा यिनीहरू मकै गोड्ने, रोप्ने र कहींकहीं धान रोप्ने गरेको पाइन्छन् । यस परिवेशमा यिनीहरू यसरी गीत गाउने गर्दछन् :

आषाढै मासाड मकै कैसा सालियाम सुक्साऽऽऽ

साउन मासाड कोदो औ सुक्सा ऽऽऽ

कात्तिक र मंसिर मैनाहाड सालियान् राहती

कैदो औ काहतीऽऽऽ^२

(मूलपाठ-५.३.३ मा)

यस गीतलाई अन्त्यानुप्रास मिलाएर गाइन्छ । अगाडिको वाक्यलाई दोहोर्‍याइन्छ र अन्तिमको खण्डलाई लामो हुने गरी तानिन्छ । त्यसपछि मात्र अर्को वाक्यलाई मिलाएर गाइन्छ । यो गीत एकल रूपमा पनि गाउन सकिन्छ । असार महिनामा मकै गोडिन्छ, धान रोपिन्छ भने साउन महिनामा कोदो लगाइन्छ, कात्तिक र मङ्सिर महिनामा कोदो काटिन्छ, धान दाँइ गरिन्छ तर यो अन्नले ६ महिना मात्र खान पुग्छ भन्ने आशय यसले दिएको छ ।

४.५.४ मनोरञ्जनका गीतहरू

चेपाडजातिमा विभिन्न समयमा विभिन्न किसिमका मनोरञ्जनका गीतहरू गाउने चलन छ । गोठालो जाँदा, बजार जाँदा, मेलापात जाँदा विभिन्न समयमा एकल, दोहोरी भ्याउरे लयका गीतहरू गाउने गर्दछन् ।

४.५.४.१ एकलगीत

चेपाडजातिमा विभिन्न समयमा विभिन्न गीतहरू गाउने गर्दछन् । गोठालो जाँदा, खोरिया फाँड्दा, घाँस काट्दा एकलै भएको समयमा विशेष गरी एकल गीत गाउने गर्दछन् । समय, परिस्थिति, अवस्थाअनुसार उनीहरू यस्ता गीत गाउँछन् :

क) महिलाले गाउने एकल गीत

हउवाया नाउदा, पुवमा नालदा

हउवामा नामात, पुवमा नामात^२

एकान्त राङ्ग्या लै ऽऽऽ द

(मूलपाठ- ५.४.१.१ मा)

यस गीतलाई अन्तिमको अनुप्रास मिलाउने गरी गाइन्छ । अन्तिममा नै भनेर स्वर तानिन्छ भने प्रत्येक वाक्यलाई दुई दुई पटक दोहोर्‍याएर भन्ने गरिन्छ ।

ख) पुरुषले गाउने एकल गीत

आँसु असुई भरोमना, डा दुसीको जीवनी

रीतिआसाखाड्डल औतलै

स्याक्सा परना आँसुल्काती खेदामा आने^२

खोलासरी वगसा थाल्यौ दुःखीयाको आँसु

स्यामाई जेयो गीठलमी जेनाताड

डाको जीवनको माई

(मुलपाठ-५.४.१.२ मा)

यस गीतमा हाम्रो जीवनमा भनेको दुःखैदुखको भारी हो भन्ने भाव रहेको छ । हाम्रा आँसु खोलासरी वगेको छ तर हामीले केही गर्न सकेका छैनौं भन्ने यस गीतको आशय रहेको छ । यस गीतलाई अनुप्रास मिलाएर गाइन्छ ।

४.५.४.२ दोहोरीगीत

दोहोरी गीतलाई जुहारी पनि भनिन्छ । दोहोरी गीत प्रायः युवायुवती बीच माया प्रेमका भावले भरिएको शब्द प्रयोग गरी गाइन्छ । दोहोरी गीतको भाका र लय एउटै हुन्छ भने एउटाले प्रश्न सोध्ने र अर्काले जवाफ दिने शैलीमा गाइन्छ । धेरैजसो दोहोरी गीत मनोरञ्जनात्मक हुन्छन् भने कुनै-कुनै दुःख-पीडा व्यक्त गरिएका पनि हुन्छन् । गोठालो जाँदा युवायुवतीबीच गाइने दोहोरी गीतको नमुना यसप्रकार रहेको छ :

केटा: जाविलाति गाताड्दै बैनी नानी, किम गाह्याड अने जाडनीमा चिनजानी

केटी: चितवन जिल्ला किम् डाको दाजु, स्यावङ्गे वन्ताड आलो घासटाप्ती स्या हाम्लाड
(मुलपाठ-५.४.२.१ मा)

यो गीत लामो स्वरमा गाइन्छ । यसमा केटाले केटीलाई तिम्रो घर कहाँ हो, के गर्दै भनेर प्रश्न गर्दा केटीले मेरो घर चितवन जिल्ला स्यावाङ्गे गाउँ हो । गोठालो काम गर्दछु भन्ने आशय पोखेको पाइन्छ ।

४.५.४.३ भ्याउरेगीत

भ्याउरे नेपाली लोकजीवनमा अति नै प्रचलित लोकगीत हो । यस गीतलाई बाह्र महिना गाउन सकिने भएकोले यसलाई बाह्रमासे गीत भनिन्छ । चेपाङजाति ज्यादै पिछडिएको जाति भएकोले आफ्नो अधिकारको लागि लड्नुपर्दछ भन्ने भाव यस गीतमा पाइन्छ । जस्तै:

वाड्न साथी लौ है अगाडि सारती

विकास स्याउता लौ है समासको अगादी^२

थाहनको दिनको प्रजालम पाई गत: हाइती मुइतो

तेन्को दिन्को प्रजालमी समासकाइले घ्यून्ती^२

(मूलपाठ-५.४.२.३ मा)

प्रस्तुत गीत एकल रूपमा गाइएको गीत हो । यस गीतमा अनुप्रास मिलाएर गाइएको छ । यसमा आउन साथी लौ अगाडि सरेर भन्ने स्थायी पङ्क्ति छ ।

४.५.५ विविध गीत

यस क्षेत्रका चेपाङजातिमा प्रचलित लोकगीतहरूको सङ्कलन वर्गीकरण र अध्ययन गर्दा पर्वगीत, संस्कारगीत, श्रमगीत, मनोरञ्जनका गीतभित्र नसमेटिएका अन्य प्रकारका लोकगीतहरूलाई नै यहाँ विविध गीत भनिएको छ । यस क्षेत्रमा यस जातिमा विभिन्न प्रकारका गीतहरू पनि प्रचलनमा रहेको छ । केही यस्ता मुख्य गीतहरूलाई निम्नानुसार चर्चा गरिएको छ :

४.५.५.१ गरिब च्योबाङ्को घाँसेगीत

चेपाङजातीमा वर्षभरि खान पुग्ने अन्न हुँदैन । उनीहरूले दुःखजेलो गरेर ६-९

चेपाङजातीमा वर्षभरि खान पुग्ने अन्न हुँदैन । उनीहरूले दुःखजेलो गरेर ६-९ महिनासम्म अन्न खान्छन् र अरु महिना वनका कन्दमूल नै खाएर आफ्नो जीवन निर्वाह गरेका हुन्छन् । त्यो कुरा गीतमा यसरी व्यक्त भएको छ :

जैसा पराना गरिवी लाक्को चाना नेलाउको दाल
चैत वैशाख दायाकार्य गरिवको काल
फागुनदेखि साउनसम्म सेखु ओडी मेलाआड
ढुक्कसँग जैसानालः जैसा वेलाआड ।^१

(मूलपाठ-५.५.१. मा)

प्रस्तुत गीतमा अनुप्रास मिलाएर गाइएको छ । यसमा हामी चेपाङको खाना भनेकै गीठाको चाना र सिस्नुको दाल मात्र रहेको छ, चैत वैशाखमा खडेरी परेर त्यही कन्दमूल पनि पलाउँदैन, साउनदेखि फागुसम्म काम गरे तापनि हामीले ढुक्कसँग खान पुग्दैन भन्ने आशय रहेको छ ।

४.५.५.२ चैत-वैशाखको उराठलाग्दो समयमा गाउने गीत (डीको गीत)

चैत-वैशाखको उराठलाग्दो समयमा वर्षभरी काम गऱ्यो, खाने बेलामा केही समयलाई मात्र पुग्छ । अरु समय कन्दमूल खोजेर खानुपर्ने हुन्छ । हाम्रो जीवन भनेको यस्तै दुःखको भण्डार हो भन्दै गीत गाउने गर्दछन् :

राड माना कान्छा ऽऽऽ मजवाड डाँडाहाड
काम राडचु कान्छा बोलायो पाखाआड
राड रान्चु कान्छा बोलायो पाखाआड
गीत लिडच कान्छा ओराडखाआड^२

(मूलपाठ-५.५.२ मा)

यस गीतमा अनुप्रास मिलाएर गाइएको छ । भ्याउरे लयमा गाइएको यस गीतमा उराठलाग्दो समयमा ए कान्छा, किन बोलायौ डाँडाबाट भन्दै 'मकै पलायो तर माया पलाएन' यति त बोलाए तर बोल्दै बोलेनौ भन्ने आशय रहेको छ ।

४.५.५.३ विछोडको गीत

प्रेमीप्रेमिका विछोड भएपछि उनीहरु एकलै जङ्गलमा गएर विभिन्न गीतहरु गाउँदछन् ।
यस्ता गीतमा यिनीहरुका मनका व्यथा पोखिएका हुन्छन् । जस्तै:

केटी: हे SSS मायाको डोरी सिङ्गुडराडमा आलादै आग्या लौ लौ

केटा: त्यौ उताडमा कनलाका कामताडमा कनलाका गाताडमा च्यौउडल

हेSSS मायाको डोरी

(मुलपाठ-५.५.३ मा)

प्रस्तुत गीतमा अन्त्यानुप्रास मिलाएर गाइएको हुन्छ । हे SSS ले स्वरलाई लामो पारेर गाइन्छ भने अन्तिममा दुईपटक गाइन्छ । यस गीतमा यो मायाको डोरी नचुडिने रैछ भनेको त आज माया कता गयो भन्ने आशय रहेको छ ।

४.५.५.४ जेठेनी गीत

जेठ महिनामा चेपाङ वस्तीमा खोरीयामा मकै लगाइएको हुन्छ । जब मकै पाक्ने बेला भयो , तब बाँदरले खाएर हैरान पार्दछ । यस समयमा बाँदर लखेट्दा पनि चेपाङहरु गीतका माध्यमबाट बाँदर लखेटेको पाइन्छ । जस्तै

ए हो लहै लहै युक्वाडहा

ए हो यो हौ मखै कुन्नुदा

गाङ दा हा

हो गा दा हा गाङ दाहा

ए हो वाडे आपु वाडे आजु^३

(मुलपाठ-५.५.४ मा)

प्रस्तुत गीतमा अनुप्रास मिलाएर गाइएको हुन्छ । हो SSS भन्दै स्वरलाई लामो पारेर गाइन्छ भने वीचवीचमा पनि स्वरलाई लम्बाइन्छ र अन्त्यमा दुई पटक गाइन्छ । यस गीतको ए हो बाँदर आयो है बाँदर आयो, कहाँ पुग्यो कहाँ पुग्यो भन्ने आशय रहेको छ ।

४.५.५.५ हिमाल सेतै छ भन्ने भाकामा गाइएको गीत

चेपाङजाति विभिन्न अवसरमा विभिन्न गीतहरु गाउने गर्दछन् । यसै गरी दसैँका अवसरमा पनि यिनीहरु हिमाल सेतै छ भन्ने भाकामा दसैँ गीत गाउने गर्दछन् । जस्तै:

दशैँ वाङ्गालो रान्लाङ आलीदा

रामरसी जाडतीलै मइदा हिमाल भाम्तोलै स्याहो हिलङ्गलै

ढकमक रो ओरा वनहाङ्ग

(मुलपाठ-५.५.६ मा)

प्रस्तुत गीतमा अनुप्रास मिलाएर गाइएको छ । यस गीतमा हिमाल सेतै छ, भाकामा दसैं आयो, पाट काट्न जाउँला, रामरसी गरेर बसौंला, हिमाल सेतै छ, हाम्रो बोल्ने इच्छा हजारौं भए पनि यो मन त्यसै छ, भन्ने आशय बुझाएको छ ।

४.५.५.६ पुख्यौली थलोको गीत

चेपाडहरु आफ्नो पुख्यौली ठाउँ र पुख्यौली पेसालाई छोड्नु हुन्न, आफ्ना पुर्खाले गरेको कामलाई हामीले पनि अँगाल्दै आउनुपर्दछ भन्ने कुरा यस गीतका माध्यमबाट प्रकट गर्दछन् ।

म्हेसा साउल लै मुओ गाउँकाई^२

तैल्सा पार्न पुख्यौली सा ठाउँकाई

समस्थ्या र पखेराहाड चेपाड लेम्कोबारी^२

जावीरीड र लालईमा डी लैको चिनारी

हरभर चेउजेनाड डा डा गाउँ^२

वा वाज्याको ओहोड्लै गरुमा ठाउँ

(मूलपाठ-५.५.६ मा)

प्रस्तुत गीतमा आफ्ना बाबुबाजेको पेसा सिकार खेल्ने, धनु र वाण लिने, ठोक्रो भिर्ने काम हामीले पनि गर्नुपर्दछ, र आफ्नो पुख्यौली विर्सनु हुँदैन भन्ने आशय रहेको छ ।

४.६ निष्कर्ष

चेपाडहरुको मूल पेसा भनेको सिकार खेल्ने, माछा मार्ने, कन्दमूल खोज्ने, साधारण खेती गर्नु नै रहेको पाइन्छ तापनि यिनीहरु आफ्नो मनोरञ्जनका साधनको रूपमा गीतलाई पनि लिएको पाइन्छ । विभिन्न चाडपर्वहरुमा हिन्दू धर्मसंस्कृतिअनुरूप गीत गाउने, पूजा गर्ने चलन यिनीहरुमा पनि रहेको छ । पुराना पुस्ताका धेरैजसो गीतहरु नयाँ पुस्ताले विर्सिसकेको अवस्था पनि यहाँ आइसकेको छ । यिनीहरुको आफ्नो भाषिक सङ्गठन नभएको कारणले गर्दा आफ्ना भाषका गीतहरु विस्तारै लोप हुँदै गइरहेका छन् । खासगरी नयाँ पुस्तामा नेपाली गीतहरु नै वढी प्रचलनमा रहेको पाइए तापनि पुराना गीतहरुको संरक्षण गर्नुपर्ने देखिन्छ । चेपाड भाषामा

मुख्य गरी रिसासा, मनकाम, लौ लौ भाकामा गीत, कान्छी-गीत, तोडकोलोड जस्ता गीतहरु
प्रचलनमा आएका पाइन्छन् ।

परिच्छेद: पाँच

चितवनका चेपाङसमाजमा प्रचलित लोकगीतको मूलपाठ

५.१ पर्वगीत

चेपाङसमाजमा प्रचलित विभिन्न लोकगीतहरू रहेका छन् । तीमध्ये केही पर्वगीतहरूको मूलपाठ यहाँ क्रमशः दिइएको छ ।

५.१.१ तीज गीत

व्याव्यू ताती लसरी पसरी

तीन महिनाको सुत्केरीलाई सातभान गत^३

घिरीबिरी वईक मोना रैछ सारी आङ

तीन महिनाको सुतकरी काई सातकान मकैवारी हाङ

आमा आला तेसराहाङ, बाबा आला जेलाहाङ

तेनपाई डाई घाँस टाटलोङ लहराई लपानती

पापीई चोकाई सम्भकान जेलाई मो अति

नेपालीमा रुपान्तरः

(बाबुनानी यता र उता बनाइदियो

काम गर्ने मान्छे नभएको हुनाले तीन महिनाको सुत्केरीलाई पनि काम गर्न पठाइएको

रगतको टाटो देख्दा देख्दै पनि काममा जानुपर्ने

सुत्केरी भएको सात दिनमानै मकै बारीमा बाध्यताले जानुपरेको

सात दिनको सुत्केरीले घरको काम गर्नुपर्ने पुरुषले बाहिर कमाएर ल्याउने

तीन महिनाको नानी दुध खान पनि नपाएर रोएर बसेको छ

नाम्लो नहुँदा पनि लहराले घाँसको भारी बोकेर घर पुऱ्याएँ

यो बच्चालाई सम्भेर दुःख गरेर बस्दैछु नकि लोग्नेलाई सम्भेर होइन)

५.१.२ दसैँमा गाइने गीत (मन्काम)

ए हो समैकालिदाज्यालाङ यो ओर्या

ए हो हिकलैवा, कलैवा डेजना
छपैराडको तुमकी
डे जडन्ती मोनामी, सिमी थडोयाड
भूमि थडोयाड
ए हो डा खो लिखाई चो
ब्रहिलाडकी डु बची
नेपालीमा रुपान्तरः

(ओ हो ! अब दशैं आइसक्यो घरमा केही छैन के खाने हो? के खुवाउने हो? के गर्ने हो?
दशैं आउँदा चराचुरुङ्गी पनि रमाउँदछन् हामीले कसरी दशैं रमाइलोगरी मनाउने हो ?
डाँडामा बसेर दशैंको दुःखलाई सम्भरहन्छौं ।
हामी दुःख गरेर एकै ठाउमा सुख दुःख बाडेर बसेका छौं ।
जमिन उज्यालो भए जस्तै गरेर दुःख भए पनि रमाएर बसेकाछौं ।
ओ हो ! मेरा नानीहरु के खायो ? के लायो ? थाहा छैन ।
नानीहरु तिमीहरु एकछिन बाहिर बस । पाउनालाई छोडीदेउ ।)

५.१.३ तिहारमा गाइने गीत -भैलो)

छयुप्टो मोनादिन धौंसी र भैलो
वाडती दाहाँलाड हजुरको किमदैलो ॥
गल्ला दौलम किमग्लाम धाकती
वैसा दान रौपैसा गमती ॥
ई किमहाड टोओपाई धेर स्यावा,
वासाकाई वेर स्यावा पल्लो किमहाड
वाड सापाई दान दक्षिण वाडाह
लमेलाडको गैडाने हात्तियह ॥
वैलाड डिकार्य दान दक्षिण
पेटो मोनाई किमको लक्षण ॥
डिइ बसो आशिष लाग्या
क्याताड गमा दोनाड जेसता लाग्या ॥

नेपालीमा रुपान्तरः

(हामी रक्सी खाएर रमाइलो गर्ने चौसी भैलो खेल्ने दिन हो तिहार
हामी तपाइँहरुको घर दैलोमा माग्न आयौं
चौसी माग्ने केटाकेटीहरु आँगनै ढाक्ने गरी आएर बसेका छौं ।
रुपियाँ पैसा हामीलाई दान दिनुहोस् । यस घरमा धेरै समय भनेर थोरै दान पायौं ।
अर्को घरमा जानलाई ढिलो भयो , छिटो गर्नुहोस् ।
(पछि यस घरमा धेरै पैसा दिएको हुनाले)यस घरको ढुङ्गा, माटो पनि पैसा होस् ।
यस घरमा गैँडा, हात्तीका नोटनै दिए ।
तिहारको दान दक्षिणा हामीलाई दिनुभयो ।
यो घरको लक्षिन राम्रो होस् ,छ । सधैँ यसरीनै बस्नुहोस्, दिनुहोस् ।
तपाइँलाई हामीले दिएको आशिष लागोस् , पुगोस् ।
हामी हिड्दा यसरीनै हजुरका घरमा आउँदा खान पाइयोस् ।)

५.२ संस्कार गीत

चेपाडजातिमा जन्मदेखि मृत्युपर्यन्त विभिन्न किसिमका संस्कारगीतहरु गाइन्छन् ।

५.२.१ विवाहको मङ्गल

चेपाडजातिमा विवाहमा विभिन्न किसिमका मङ्गल गीतहरु गाउने गर्दछन् । विवाहमा केटी माग्नजाँदा गाइने गीतदेखि लिएर दुरानमा जाँदासम्ममा विभिन्न गीतहरु गाउँछन् । जुन निम्न प्रकार छन् ।

५.२.१.१ विवाहका केटी माग्न जादा गाइने गीत

त्येन वाराड पाई त्यसको दिन पाई नाडको
च्योदमाई काई कर्म छोरी भावी होत ती
इमा पाइलाड ती नाडको च्यो आतीताड

येतो लैलाउसा येतो लै
 जिसाकाई तलाली आनुडासत
 रखोचे आमती आउसा नैमाविडद काई
 जैसा वेमा दिडकार्य पाई चोड् डि लेडकन ॥
 नेपालीमा रूपान्तरः
 (आज हामी तिमीलाई माग्न आएका हौं।
 भावीले छोरीलाई अर्काको घर जान लेखेको छ
 तिम्रो विवाह गर्ने उमेर देखेर हामी मग्न आएका हौं ।
 घर धानेर राम्रो गरेर खानु पर्छ, अब कर्म घर जाऊं ।
 खानको लागि जसोतसो गरेर भएपनि मैले नै ल्याउँछु ।
 तिमीलाई सोधेरनै लान्छु , लैजाने बेलामा पनि सोधेरै लैजान्छु ।
 जसरी भएपनि विवाह गर्न हामी चेपाडनै चाहिन्छ ।)

५.२.१.२ विवाहमा केटी दिने स्वीकृति भएपछि केटा पक्षबाट गाइने गीत

डा खोचो अमनी टाडसिड वैविड पाई योसङ्ग
 यो सिङ्ग वैविपाई डा खोचो भलै लनु
 नाड कोचो आडिङ्ग कार्य
 ताकसिड नै लजनी पोसिड वैलनी
 गा सिमीको गा भूमिको
 सु खड्क किलाई
 नापै हिया हाम्रो को
 टाक्ने हाम्रो को मुजेआड
 सिमी थाङ्की भूमि थङ्की
 सुचिदालाई
 नेपालीमा रूपान्तरः
 (मैले सोधेर (मागेर) तिम्रो छोरी पाएं,
 तिम्रो छोरी मलाई दियो । अलपत्र पार्दिन ,ढुक्क भएर बस ।
 तपाईंको छोरी अब मैले लैजान्छु ।

मैले अबदेखि छोरी तिमिलार्नै जिम्मा दिएं ।
 तिमि कुन ठाउँ कुन गाउँको मान्छे हो ?
 तिमि को हो ? कुन ठाउँका हो ?
 आफ्नो मान्छे को को हो ? चिनाउनुहोस् ?
 हाम्रो कोसेली खाने मान्छे कोको हो ?
 हामी पुरानो परम्परालाई मानेर आएका छौं ।
 तपाईंहरू जन्तीमा कतिजना कोको आउनुभएको छ ?)

५.२.१.३ दुरानमा गाइने गीत

स्यालुङ रदाउती यीमा मुयाकी
 वाफै खाउती यीमा मुयाकी
 हि कलैवा डेजोयाङ कैलैना डे जोयाङ^२
 डे जन्ति मुनाडी, हाकी थाङमै
 भरिया भाङ मै
 सुति च्याउलाई माङग्याउ
 राङको सोपाङ राङको सुति क्यातिमोजहि
 वाचाराङ वैमाच
 याज्यो वोली थ्याङव्याको
 उदिङ पाई आसामैनी
 देवाङ महिनी खेलाई
 नेपालीमा रूपान्तरः
 (यस घरमा दुरान फर्काउन आउँदा रमाइलो गरेर बसौं खाऔं ।
 आफैले ल्याएको आफै खाएर रमाइलो गरेर बसौं ।
 छोरी जुवाइँ (माइति कुटुम्ब) बसेर सँगै खाऔं ।
 हाम्रो जन्तिमा रमाइलो गर्न सबै कुरा जान्ने मान्छे आएका छन् ।
 भारी बोक्नेहरू खै ?
 सपनामा के के देख्यौ ? समूहलाई भनेको ।)

यो ठाउँका मान्छेको सभ्यता कस्तो छ त ?
राम्रोसँग आउने जाने गर ,अब तिमीलाई वाच गरेरै दियोँ ।
मलाई एउटा राम्रो बोली बोलेर जवाफ दिएर जाऊ ।
अब तिमीहरु जाने बेला भयो ।
तिमीहरु एक दुई गीत गाएर रमाइलो गरेर जाऊ ।)

५.२.२ मृत्यु संस्कार गीत (रिसासा)

तेन्को दिन्सै पाई न्यतो, बोलीमा नाल हे
तेन्को दिन्सै पाई तैतो,
मिकमा नाल हे
सिमरी गाउद गाईमरी स्यालुड
बाजे गाईमरी
ल ल को कोल फर्जे दा
सिमरी गाउद गाईमरी स्यालुड
तेन्को दिन्सै पाई त्यतो
दोलीमा नाल हे ।
नेपालीमा रुपान्तरः
(सुरुमा आ-आफ्नो ठाउँमा जाऊ ।
आजको दिनदेखि तिमी हामीवाट छुट्टियोँ ।
अब तिमीले देख्न सक्दैनौ ।
म मरेर गएँ , तिमी राम्रोसँग बस ।
बाजे पनि मरेर गए ।
ल ल आफ्नो ठाउँमा गएर बस ।
सबैको मरेर जाने बाटो यही हो ।
आजको दिनदेखि राम्रोसँग जाऊ ।
अब तिमीसँग बोलीचाली छैन ।)

५.२.३ न्वागी (छनम्) गर्दा गाइने गीत

सिमीदिड मान्ती दाजेलाड
भूमिदिड मस्ती दाजेलाड
सिमीदिड कर्साकाई
पन्थदिड फूर्साकाई
पन्थदिड फूर्साकाई
नाउलाड लेक्वी, मेजलाड लेक्ती
वैवाईची सिमीदिड
वैनाईची भूमिदिड
तिमीलाई (मरेका मान्छे) नयाँ अन्न दियोँ । अब हामी पनि खान्छौँ ।
भूमी , देवी देउरालीलाई पूजा गरेर आयौँ ।
मरेका मान्छेलाई दियोँ । अब तिमीहरुले दुःख नदेऊ ।
आफ्नो देवताहरुलाई खुसी पारेर दियोँ ।
बर्षेनी तिमीहरुलाई यस्तै गरेर दिन्छौँ ।
सिमे (मरेका मानिस) लाई जो दिनुपर्ने दियोँ ।
भूमे (देवीदेवताहरुलाई) पनि दियोँ ।)

५.२.४ भूमिको मङ्गल

तेन्को वार रेन्को दिन
पाइतीलाड सिमीमान्ती
भूमिमान्ती दाजेलाड
साइन साइनुदा
स्त्रमित्र लम
तेन्को वार तेन्को दिन
नेपालीमा रुपान्तरः
आजको वार आजकै दिन ।
मरेका पितृहरुलाई खुसी बनाउन हामी आयौँ ।

देवताहरु मानेर आइसक्यौं ।
पितृ र देवताहरुले हामीले भनेको सुन ।
तपाईं हामी इष्टभिन्न हौं ।
आजको वार आजको दिन ।

५.३ श्रमगीत

कृषिवाली रोपेदेखि वाली भित्र्याउने अवसरमा गाइने श्रमगीत वा कर्मगीतहरु निम्न प्रकारका छन् :

५.३.१ वैशाखे गीत

तिमी वाल लाकमा दुख्लाती नेलाउमा तुर्लती
कालीस तुर्लती दोजेती स्याक्सा त मनहाड पीर मनाती
गाड आल्साती साहुनेमा त्याक्लती लेठी जेसादाईकाई
वालदा पैसा चयाँ जेसा चेउमात वाहती मुनाड ॥
योती जेसा दाइसा तारनी राड नाडल
याजो पाखा छ्याप्ती खोरीया गम्जेनाड
तडती मुठीमा गम्मना साडनमा वारोमना
आयमना वारोना खोरीया आसपाई नालदा
भलीया आल्नाउमा कोटटी ।

नेपालीमा रुपान्तरः

(चैत वैशाखको दुःखको महिना आयो ।
कालिज भैँ वनका कन्दमूल खाएर बस्ने दिन आयो ।
साउन महिना आयो कन्दमूल पनि छैन , अन्न पनि छैन , के गरेर खाने ?
पैसा छैन , घरमा पनि केही छैन , के खाने ?
बेचेर खाने चिज पनि केही छैन, हामी खोरिया फाँडेर खेती गछौं ।
एक मुठी सामा काउनो छरेर खान्छौं ।
खोरियामा काउनो र सामा बाहेक अरु केही छैन ।
त्यही पनि खडेरी परेर भलबाडी आएर लैजान्छ ।)

५.३.२ जेठेगीत

मैक सुक्सा जेठ महिनाहाड

गीत लिडसा लयको भाकाहाड ।^२

खेतला लाउनी वौलायो राडखाहाड

मकै सुक्ती ओ राडखाहाड

जेठ महिना पेअटो महिना

मकै सक्ती जे अनि ई महिना ॥^२

चेपाड लम्मको आमनाल ई महिना

लाक मोती जेसाकाई ई महिना ॥^२

खेतला लाउनी जेठ महिनाहाड

मकै छेप्नी साउन महिनाहाड

जेठ महिना पेअटो महिना

घाँस डाली थुसाई महिना

भाँस ब्राबाउना डिको माया स्याउल इयूक्पाई खेल्दा

गाडकाई गातडल^२

नेपाली रुपान्तरः

(पानी आएन भने जेठ महिना मकै पनि सुकेर जान्छ ।

आ-आफ्नो भाषा र लयमा गीत गाउनुहोस् ।

मेलामा खेतला बोलायौ।

मेरो बारीको मकै सुक्यो ।

जेठ महिना सबै भन्दा राम्रो महिना हो ।

मकै छरिसक्दा घरभित्रको मकै पनि सकिसक्छ ।

चेपाडहरुले यो महिनादेखि खान पाउँदैनन् ।

यो महिना देखि गिठा खोजेर खानुपर्छ ।

जेठ महिनामा खेतला लगाएर काम गरिन्छ ।

साउन महिनामा मकै भाँचेर थन्क्याइन्छ ।

जेठको महिना राम्रो महिना हो ।

घाँसपात पलाउने जेठ महिना हो ।

घाँसपात बाँदरले खाइदिन्छ , भाँचेर फालिदिन्छ ।
तिमीहरु कहाँ जाने हो ।)

५.३.३ असारेगीत

आषाढै मासाड मखै कैसा
साउन मासाड कोदोऔ सुक्सा
कात्तिक र मंसिङ मैनाड सालियाम् राहती
कदैऔ काउती
ए है किमानड सम्मन जेति मुनाडी
जो अन्दै दामादिङ
लाक गोई जेनुड सो
नेपालीमा रुपान्तरः
(आसार महिनामा मकै मस्याड छरिन्छ ।
साउनको महिनामा कोदो लगाइन्छ ।
कात्तिक र मङ्सिर महिनामा अन्न आएपछि केटाकेटी रमाउछन् ।
अब कोदो रोपेर थन्क्याउने हो ।
लौ है धान दाइँ गरेर छिटो थन्क्यौँ ।
अब भकारीमा राख्ने हो ।
लौ है यसले छ महिनासम्म खान पुग्छ ।
अन्नले नपुगे गिठा तरुल खाने हो ।)

५.४ मनोरञ्जनका गीत

चेपाडजातिमा विभिन्न समयमा विभिन्न किसिमका मनोरञ्जनका गीतहरु गाउने गर्दछन् । जुन निम्न प्रकारका छन् :

५.४.१.१ एकल गीत (महिलाले गाउने)

हउवामा तालदा, पुवया नालदा
हउवाया नामात, पुवया नामात^३
एकान राडग्या नै स्याउती मनाड द

सेवादाम स्याउती मुनाद
हउवाया माया दिड पाई
हउवाया माया दिड पाई
पुवाया नाया दिड पाई

भावि वान्ती वच्याताड नाह

सुया नामात डा पै एकानलै

खोरीया छाप्ती ऋवाईल मुजेनाड लौचा

नेपालीमा रुपान्तरः

(तलामा अन्न केहि पनि छैन।

हाम्रो पशुपक्षी केही पनि छैन ।

सबैले एकल्याएर हामी अलगगै बसेका छौ ।

हामीलाई सहयोग गर्ने कोही पनि छैन । हामी भने अरुको सेवा गरेका छौ ।

पशुपक्षीहरु भएदेखि हामीहरु केही गरेर खान्थ्यौं ।

उपाय भए देखि केही न केही गरेर खान पाउँथ्यौं ।

भाग्यमा भएदेखि केही न केही गरेर खान पाउथ्यौं ।

हाम्रो जातलाई सहयोग गर्ने कोही पनि छैन, हामी एकलो जाति जस्तै भएर बसेका छौ ।

हामीहरु अभिसम्म पनि खोरिया फाँडेर दुःख गरेका छौं ।)

५.४.१.२ पुरुषले गाउने एकल गीत

आँसु असुई भरोमना

डा दुःखीको जीवनी

रीति आसा खाइडल ओतलै

स्याक्सा परना आँसुल्काती खेदामा आने

खोलासरी वगसा थाल्नौ

दुःखीयाका आँसु

स्यामाई जेओ गीठलमी जेनाताड

डाको जीवनको माई

गरिवीमा लडो जीवन र वालवच्चा

स्यास्साडाई आशा
सुईबुभक्ती वैनानी र दया
डा दुखीको परिभाषा
गरिवीलाई दयाउनाड
आँसुको थोपा खेसाल्ती
दाइसा भाल्नाड दुःसी
दो-हो मनसा गुन-गनाउती
बाल दुःसीकोमा
थि आँसु सस्तो
डा दुःखीकाई अन्मवगो
ओ भगवानले ओट टाड्ती
गरिवीमा लडो जीवन र वालवच्चा
स्यास्साडाई आशा
सुईबुभक्ती वैनानी र दया
डा दुखीको परिभाषा

गरिवीलाई दयाउनाड
आँसुको थोपा खेसाल्ती
दाइसा भाल्नाड दुःसी
दो-हो मनसा गुन-गनाउती
बाल दुःसीकोमा
थि आँसु सस्तो
डा दुःखीकाई अन्मवगो
ओ भगवानले ओट टाड्ती

नेपालीमा रुपान्तरः

(आँसुले आँखा र मन भरिएको छ , म दुःखीको जीवन ।
अब गरेर खान सक्दैन, यो दुःखले कहिल्यै पनि छोडेन ।
बाँच्नको लागि पनि अर्काको खेतवारीमा सधैं दुःख गर्नु परेको छ ।
अर्काको दुःख गरेको सम्भ्रदा खोलाको पानी जस्तै यो दुःखीको आँशु बगेको छ ।

ऋण लिएर भए पनि कहिले काहीं मासु खाइन्छ ।
 ऋण तिर्न नसकेर आफ्नै मासु खाए जस्तो भइन्छ ।
 गरिवको जीवन धेरै लामो लाग्दो रहेछ ।
 बन्यजन्तुको शिकार गरेर जीवन चल्ने आशा भरोसा छ ।
 हाम्रो दयमाया गर्ने मानिस को छ र , म दुःखीको कुराकानी यिनै हुन् ।
 गरिवलाई दया गर्नुहोस् न , आँशुको थोपा झारेर भनेको छु ।
 दाजुभईलाई कति दुःख देखाऊँ, अरु के गर्नु छ र मनको गुनासो पोख्ने मात्रै त
 हो नी ।
 बच्चाहरुको दुःख पनि उस्तै हुन्छ ,यो दुःखीको आँशु पनि झर्छ ।
 म दुःखीको खेतीपाती पनि नभाको, ओहो ! भगमानले पनि कस्तो नदेखेको ।)

५.४.२ दोहोरी गीत (कान्छी गीत)

युवायुवतीबीच माया प्रेम, विछोड, विरह, वेदनाका बेला विभिन्न किसिमका दोहोरी
 गीतहरु गाउँछन् । ती निम्नअनुसारका छन् :

५.४.२.१ गोठालो जाँदा युवायुवतीबीच गाइने गीत

केटा: जाविलाती गाताडदै वैनी नानी किमगादयाड जाडनीमा चिनजानी
 केटी: चितवन जिल्ला किम डाको दाजु, स्यावाङ्गे वन्ताड आलो घाँसटाप्ती स्या हाम्लाड
 केटा: वल्ला चिया स्यावाङ्गे वैनीनी
 सुख दुःख गत ताडतो मुनानी
 केटी: नाल सुख दुःखलै दाजु मुना
 दिनका दिनलै लाक वोडसा परना
 केटा: गाडमनार चेपाडकार्य वैनी सुख
 गाड आल्तीम ई तलै यी दुःख
 केटी: दुःख जाडती ज्यो मना दाजु दिनका दिन
 गतहाईती विताउसा ई जीव
 केटा: लाक ज्या जेसा साग तेलाउ जेसा
 इ त जाडती यी जीवन विताउसा

केटी : नातो दुःख चेउलै दाजु पैलेमा
 साग नेलाउ यी फेउल दैगीमा
 केटा: नातो दुःख चेउलै दाजु पैलेमा
 साग नेलाउ यी फेउल दैगीमा
 केटा: दुःख चेवलाड ढक्करमा वैनी चेवलाड
 साग नेलाउ जेटी यी जीव्न विताउनाड
 केटी: यी त हाइती ग चुक दिन दाजु विताउसा
 दया पाइनिको कामजाड ती छाडन सादा
 केटा: साग नेलाउ हाडउ हाडलै यी जीवन वितआ
 द्याखेनीको प्रगति छान निदा

नेपालीमा रूपान्तर:

केटा: गिठा खोज्न थैली लिएर जाने नानीले किन चिनजान नगरी गएको ।
 केटी: घर त चितवन जिल्लानै हो , घाँस काट्न जडगलमा आएको ।
 केटा: बल्ल नानीलाई चिन्थ्यौं , दुःख कस्तो छ त नानी ?
 केटी: मलाई दुःखको दुःखै छ दाजु , दिनका दिन गिठा खोजेर खानुपर्छ नी ।
 केटा: हामी चेपाडलाई कहाँ छ र सुख , यो दुःख कहिले पो सकिन्छ र ।
 केटी: दुःख गरेर नै खाएकी छु दाजु , यो दुःखी जीवनलाई कसरी विताउँ ।
 केटा: साग सिस्नु गिठा बाहेक केही छैन खान, यो जीवनलाई कसरी विताउँ त ।
 केटी: मेरो दुःख कसैले पनि देखेन, साग सिस्नोले कहिल्यै पनि छोडेन ।
 केटा: दुःख गर्नलाई डोको नाम्लो पनि छैन, मेरो दुःखी जीवन विताएको कहानी
 तिमीले सुन्यो कि सुनेन ।
 केटी: यस्तो जीवन कसरी विताउने हो दाजु ? दया गरिदिए हामीले पनि काम गथ्यौं
 नी ।
 केटा: साग र सिस्नोमै यो जीवन वितेको छ, हाम्रो प्रगति गर्ने उपाय केही देखिएको
 छैन ।)

५.४.२.२. दुःखले गर्दा परदेश गएको (कान्छी गीत)

केटा: आहनाड पर्देश कमाउती वान्नाड धन

पेटोकुसी गम्साद्रा नाडको मन

खोरिया राडखा मेछ्या सम्जेदा डाको भल्को

वाड काई बाब्र कान्छी फोटो कन्जेदा

केटी: नाड पाई पर्देश ड गाउँखा मेलाहाड

दिनदिन आइतोको हेला हाड

खोरिया राडखा मेध्या राम्जेनाड

डाको भल्को वाडयाकोई

याब्र कान्छा फोटो पुरकान

केटा: राडपाई खेतो पहिरोई पुरकान जेसानाल दुःखई घेरकान

खोरिया राडखा

केटी: दयाहडीतो वाडा दशै र तिहार

गच्युक जेसा दियनका लाक र ज्यार

खोरिया राडखा.....

केटा: वाडनाड पाहिती तीरनाड साउको ऋण

वाडना खेच्यादमा खोया सुखदिन

खोरिया राडखा.....

नेपालीमा रूपान्तर:

(केटा: हामी पनि धन कमाउन परदेशै जानुपर्ने भयो ,

तपाईंहरूको मन बाँडेर राम्रोसँग बस्नुहोस् ,

हाम्रो भल्को खोरियामानै छ ,

म काम गर्न जान्छु , तिमी मेरो तस्विर हेरेर बस कान्छी ।

केटी: म गाउँमा छु , तिमी परदेशमा काम गरेर बस ,

दिनदिन घरको वाजेवज्यैले हामीलाई हेला गर्छ ,

खोरियामा म दिनभर काम गर्छु ,

मेरो भल्को ढुङ्गा र माटोमा छ ,

तिम्रो तस्विरको नै याद आउँछ ।

केटा: हाम्रो खेतबारी पहिरोले खायो
दुःखले कहिल्यै पनि छोडेन ,
मेरो भन्नु खोरिया नै हो ।

केटी: जे भने पनि दशैं र तिहार नै हो दयागर्ने
कति गिठा र भ्यकुर यो शरीरले खाने ,
मेरो भन्नु खोरिया नै हो ।

केटा: दुङ्गामाटो बोकेर नै साहुको ऋण तिर्ने हो ,
खेतबारीमा दुङ्गा टिपेर कहिले सुखका दिन फिर्ने हो ,
मेरो भन्नु खोरिया नै हो ।

केटी: अर्काले दिएनी एक छाक त टर्थ्यो कि,
घर बाटो पनि राम्रो छैन ,
मेरो भन्नु खोरिया नै हो ।)

५.४.२.३ भ्याउरे गीत (लौलौ भाका)

वाङ्मन साथी लौ है अगाडी सारती
विकास स्याता लौ है समासको अगाडि ।

याहको दिनको प्रजालम् समासकाइले च्यन्ती
लैको जातको विकास जाडसा पछि मुःसा स्याउलः
पछि मुमा विकास खेपाई मिलेकाईमा च्यउलः

प्रजा समास एकताआड अधिकारीमा मुना
छात्रवृत्ति, छात्र पोशाक दोःधै वाडो मुना

लोथर खोला लड नाड दाहिता लोथर पुल
डि वि : को नाउआड वाडडो विकास कुःती जेःसा दोःल ॥

नेपालीमा रुपान्तरः
(हाम्रो दुङ्गा नै साथी हो , विकास आयो समाजको अगाडि ।
अहिलेका चेपाड केही पनि नभाको, अहिले अलिअलि मात्रै बुभ्केका छन् ।
हाम्रो जातको विकास पछि भयो, विकास भए पनि हामीलाई भएन ।
चेपाडहरुलाई पनि अधिकार त छ, तर एकता गर्न सकेको छैन ।

छात्रवृत्ति र पोशक पनि बाँडेको थियो, लोथरमा पुल पुगेको छ ।
डी. वि. अफिसले विकास काम दिए गरेर खान्थ्यौं ।)

५.५ विविध गीत

यस शीर्षकअन्तर्गत विभिन्न लोकगीतको मूलपाठ दिइएको छ ।

५.५.१ गरिव च्योवाडको घाँसे गीत

जैसा परना गरिवी लाक्को चाना नेलाउनको दाल चैन वैशाख दायाकाई गरिवको काल
फागुनदेखि साउनसम्म सेखु ओडी मेलाआड
ढुक्कसँग जैसानाल : जैसा वेलाआड

धनीको किम ढलान जाड हो तीनचार तलेको

गरिवीको पाई छाप्रोभिन्न जीवन चलाउओ

गरिवीको किमपाई प्लाष्टिक भकारी बारओ

सुकुम्बासी स्याउती लै मुसा परओ

धनीसाहू महाजनको टी.भी. माथि भिडियो

समाचार साइसा गरिवको नाल रेडियो

देशआड विकास जाइसा लै परना पहिला अधि सरन

अधिकारको निमित्त जाइसा लै परना पहिला अधि सरन

अधिकारको निमित्त आड नोखालै परना

याकुमुरीमर विन्ती सारीचोलो वाडवाशल

सारीचोलो लेती मुया जैसादावाइल

भरघरेडी धितो गम्ती गाई भैसीले सामा

वर्षे दिनको मेहनत जाडती दाल जे सामा

नेपालीमा रूपान्तरः

(गरिवले गिठा र सिस्नो नै खानु पर्दछ, चैत र वैशाख गरिवलाई दुःख हुन्छ ।

फागुन देखि साउन सम्म दुःख नै गर्नुपर्छ, हामीले ढुक्कसँग खान पाउनु छैन ।

धनीको घर ढलान गरेको तीन चार तले हुने, गरिवले छाप्रो मै जीवन चलाउनु पर्ने ।

चेपाडको घर प्लाष्टिक र चोयाले वारेको, सुकुम्बासी जस्तो भएर बस्नु परेको ।

धनीसाहूका घरमा टी.भी. माथि भिडियो छ, गरिब चेपाडलाई समाचार सुन्ने रेडियो पनि छैन ।

देशको विकास गर्न हामी अघि सर्नुपर्छ, हामीले पनि अधिकार माग्नु पर्छ ।

सारी चोलो किन्नु पैसा पनि छैन, घरघडेरी बेचेर गाई, भैसी पालेर बस्न पनि छैन ।

वर्ष दिन श्रम गरेरै खाने हो ।)

५.५.२ चैत वैशाखको उराठलाग्दो समयको गीत (डीको गीत)

राड मोना कान्छा मजवाड डाँहाहाड

काम राडचु कान्छा वोलगयो पाखाआड

राड रान्चु कान्छा वोलयो पाखाआड

गीत लिडच कान्छा ओराड खाआड

राड रान्चु कान्छा ओराड खाआड

गीत निडच कान्छा लको भाकाआड

खेचला लाउनु बोलायो राडखाआड

मकै सुक्ती ओ राडखा पाखाहाड

बैशाख महिना पेअटो महिना

मकै सक्ती जे अनि यी महिना

मकै सुक्सा बैशाख महिनाआड

गीत लिडसा लखको भाकाआड

नेपालीमा रूपान्तरः

(मेरो बारी डाँडा माथि पो छ , कान्छा डाँडापाखामा काम गर्नु पर्छ ।

डाँडापाखामा काम गर्न कान्छालाई पनि बोलाउनु, विहानी पख काम गर्दा खोरियामा बसेर गीत गाउनु ।

विहानै उठेर काम गर कान्छा, आफ्नै भाषा र भाकामा गीत गाऊ कान्छा ।

डाँडामा काम गर्नु छ खेतला बोलाउन जाऊ कान्छा, मकै राप्ने पाखाबारीमा जाऊ कान्छा ।

बैशाख महिना राम्रो महिना हो, यो महिना मकै रोपेर खान पाइने हो ।

मकै लाउने बैशाख महिना हो, आ-आफ्नो भाषामा गीत गाउने हो ।)

५.५.३ प्रेमीप्रेमीका विछोड भए पनि जङ्गलमा गएर एकलै गाउने गीत

केटी: हे मायाको डोरी सिङ्दुङ्दुराड माताडमा आलादै आथ्या लौ लौ

केटा: त्यौउताडमा कजलाका कामताडमा कनलाका गाताडमा च्यौउडल

केटी: वानताडमा कनलाका कामल्याममन कनलाका गाताडमा च्यौउडल

मायाको डोरी.....

केटा: न्यामकाइमा हातालाडलाकाइमा होतालाड च्यौडलखया

मायाको डोरी.....

नेपालमा रुपान्तर:

(केटी: हे कान्छा तिमी दाउरा काट्न गयौ कि मायालु

केटा: उदो हेच्यो उभो हेच्यो कतै पनि देखिन मायालु

केटी: उदो उभो दायाँ वायाँ हेर्दा पनि देखिन कता गयौ मायालु

केटा: सबैलाई सोधेँ भेटिन कहाँ गएर बस्यौ मायालु)

५.५.४ जेठ महिनामा बाँदर कुने बेलामा गाइने गीत

ए हो \$\$\$ लहै लहै युक्वाडह

ए हो \$\$\$ यो हौ मखै कुन्नुदा

गाड \$\$\$ दा हा \$\$\$

गाड \$\$\$ दा हा \$\$\$ गाड \$\$\$ दा हा \$\$\$

हो गा \$\$\$ दा दा \$\$\$ गाड दाहा \$\$\$

ए हो \$\$\$वाड आपु वाडे आजु ^२

ए हो \$\$\$ हो कामताड, क्लाआ ^२

ए हो \$\$\$बाली पैटो कन्नु दा

ए हो \$\$\$ याती युक्हाडदा \$\$\$

नेपालीमा रुपान्तर:

(अहो ! लहै लहै बाँनर धपाऊ, अहो ! ए दिदीबहिनी हो बाँनर कुर है ।
बाँनर कहाँ पुगयो हेर है , बाँनर कहाँ पुगयो कुर है ।
बाँनर कहाँ पुगयो हेर है , हेर है दुङ्गाले हान है ।
हेर है बाँनर उधो भन्थो है, हेर है बालि राम्रोसँग हेर है ।
हेर है बाँनर कराएर कहाँ पुग्यौ है,)

५.५.५. हिमाल सेतै छ भन्ने भाकामा गाइएको दसै गीत

दसै बाङ्गालो रान्लाड आलीदा
रामरसी जाडती लै मइदा
हिमाल मामतोले स्योहो हिलङ्गो
हजारौ मतिमा मी मन औताडले ॥
ढकमक रो आरा वनहाङ्ग
दशै वाडती छयुप्लाडदा यी मनहाङ्ग
यी चुकसम्म रमाइती मलाङ्ग
बाह दशै ऋण ऋण परलाङ्ग
दशै बाङ्ग गत मनाइसा
बालबच्चाकाई दो तोती फकाउसा
हिमाल भाक्तोले स्याहो.....

नेपालीमा रुपान्तरः

(दशै आयो काम सकेर बसौ , रङ्गरसिक गरेर बसौ ।
हिमाल जस्तै उज्यालो गरेर बसौ, हजार मन भए पनि एउटै भएर बसौ ।
वनमा ढकमक फूल फुल्यो , दशै भन्दा यो मनमा एकदम रमाइलो लाग्यो ।
आज सम्म रमाइलो गरेर बस्यौ, यो दशै ऋण गरेर मनायौ ।
यो दशै रमाइलो भयो ,आउँदो दशै कसरी मनाउने हो ।
बच्चाहरुलाई पनि के गरेर खुसी पार्ने हो, हिमाल सेतै छ।)

५.५.६ बिसनु हुदैन पुख्यौली थलोलाई

म्हेसा स्याउल लै मुओ गाउँकाई^२

तैल्सा पर्ना पुर्खेउली सा काई
मस्म्या र पखेराहाड चेपाड लम्कोरोबारीर
जाबी रीड र लालुईमा डीलै चिनारी
हरभर चेउजेनाड डा डा गाउँ^२
बा बाज्याको ओहोडलै गस्मा ठाउँ
साकुसी मिन्ती लाकज्यार वान्ती कोनाडसु^२
रयोडकाई तुकलात्ती स्यामा अधिकार वाडबासु
भेषभुषा पाई बैलामा खेतो
भाषाधर्म उहिलेमा भजुतो

नेपालीमा रूपान्तरः

(यो गाउँलाई विर्सनु हुँदैन पुरानो रितिथितिलाई छोड्नु हुँदैन ।
सेपिलो पाखामै बसेर चेपचडहरु बाँचेका छन् , जावी देखेरनै चेपाडलाई चिन्दछन् ।
डाँडागाउँ हेर्दा हराभरा देखिन्छ, बाउबाजे वसेकै ठाउँमा रमाउनु पर्दछ ।
गिठा र भ्याकुरसँग लरीलरी जीवन बचाउँछु, भोक लागेको पेट लिएर पनि अधिकार माग्छु ।
चेपाडको लवाइ खुवाइ तपाइँलाई देखाउछु,हाम्रो भाषा धर्म उहिल्यैबाट यस्तै हो भनि बताउँछु ।)

५.५.७ २०५९ सालमा पहिरो जाँदाको गीत

२०५९ सालहाड ताहतो वडगु आलो^२
खोरिया तहो चेपाड दाज्यूई नातो दुःख चेओ^२
कमाइती जो खारीयामा, पइरोई लान्ती आल्कान
दैवईमा दो दो हाइकान नाल स्याक्स्प आस्मा
लाकजेती चेपाड दाज्यू ल्युम्पुकभिन्न बास
लाकज्यार आल्कान पैरोई सलल
मकै राडखा खोल्चाली बलल
मनहाड पीर परना संभक्ती वात्ना धामई छाती जलना

नेपालीमा रूपान्तरः

(२०५९ सालमा पहिरो गयो, खोरिया पनि बगाएर लग्यो.....

कमाई राखेको खोरिया पनि पहिरोले लग्यो

दैवले पनि किन यस्तो परिदियो

गिठा भ्याकुर खाएर मुसा जस्तै दुलो भित्र गएर बस्नु पर्ने चेपाङ्गदाजु

गिठा भ्याकुर पनि पहिरोले बगायो सलल

मकै बारी पनि पहिरोले बगाएर लग्यो,सम्भ्रदा मनमा पीर परेर पनि छाती ठोकेर बाँच्नुपर्छो ।)

परिच्छेद : ६

उपसंहार

६.१ सारांश

क्षेत्रफलका दृष्टिले सानो मुलुक नेपाल हिमाली, पहाडी र तराई गरी तीन प्राकृतिक भागमा विभाजित छ । यो मुलुक प्रशासनिक दृष्टिले पाँच विकासक्षेत्र, चौध अञ्चल, पचहत्तर जिल्लामा बाँडिएको छ । नेपाल प्राकृतिक, सांस्कृतिक र धार्मिक दृष्टिले मात्र होइन जातीय र भाषिक दृष्टिले पनि ज्यादै सम्पन्न रहेको छ ।

नेपालको मध्यमाञ्चल विकासक्षेत्रअन्तर्गत नारायणी अञ्चलको पश्चिममा अवस्थित चितवन जिल्लालाई पनि पहाडी र भित्रीमधेश गरी दुई भागमा विभाजन गरिएको छ । यस जिल्लामा ब्राह्मण, क्षेत्री, नेवार, थकाली, राई, दराई, तामाङ, गुरुङ, मगर, कामी, दमाई, सार्की, बोटे, माझी, थारु, चेपाङ, दनुवार आदि जातिहरू बसोबास गर्दछन् ।

चितवन जिल्लाभित्र बसोबास गर्ने यी सबै जातिहरूका आफ्नै मौलिक संस्कारहरू रहेका छन् । संस्कार मानव-जीवनसँग सम्बन्धित हुन्छ अनि संस्कारले मानव-जातिको पहिचान पनि गराउँदछ । चेपाङ जीवनसंस्कार पनि चेपाङजातिकै परिचय हो । चेपाङ संस्कारले चेपाङजातीको सम्पूर्ण पक्षहरूलाई समेटेको छ । यस्ता संस्कारहरूमा यिनीहरू आफ्ना संस्कार गीतहरू गाउँछन् । ती गीतहरूमा दुःख-सुख, हाँसो-आँसु, आरोह-अवरोध, रीतिरिवाज आदि झल्किएको हुन्छ । चेपाङ लोकगीत चेपाङ लोकसाहित्यकै एउटा प्रमुख अङ्ग हो ।

हिन्दुधर्म र परम्परामा विश्वास गगर्ने चेपाङसमाजमा विभिन्न देवी-देवता, भूतप्रेत, कुलदेवता, अन्य देवता आदिको पूजा गर्ने चलन रहेको छ । यिनीहरू दशैं, तिहार, चण्डीपूर्णमा, साउने संक्रान्ति, न्वागी (छनम्), माघेसंक्रान्ति, चैते दशैं जस्ता चाडपर्वहरू पनि मनाउने गर्दछन् । चेपाङहरूले समय र परिस्थिति अनुसार र आफ्ना संस्कारहरूमा पनि परिवर्तन गर्दै आएका छन् । धार्मिक अन्धविश्वासलाई पढेलेखेका वर्गले केही मात्रामा परिवर्तन गर्न थालेका छन् । आफ्ना विवाह परम्परा, लत्ता कपडा, खानपानमा पनि परिवर्तन ल्याएका छन् ।

चेपाङ संस्कार जसरी समयानुसार परिवर्तन भएको छ, त्यसरी नै यिनीहरूको लोकगीतमा पनि आधुनिकीकरण भएको पाइन्छ । अहिले कतिपय चेपाङहरू त विभिन्न संस्कारहरूमा संस्कारगीतहरू नै गाउँदैनन् । लिखित रूपमा नभएका कारणले ती गीतहरू नयाँपिढीलाई थाहा पनि छैन । त्यहीकारणले गर्दा त्यस्तासंस्कार गीतहरूका सट्टा आधुनिक नेपाली गीत, लोकगीतहरू विभिन्न संस्कारहरूमा गाउने वजाउने गर्दछन् ।

अन्य जातीय लोकगीत समान चेपाङ लोकगीतका पनि अनेक भेद छन् । चेपाङ लोकगीतलाई संस्कारगीत, श्रमगीत, पर्वगीत र मनोरञ्जन एवम् विविध गीत गरी वर्गीकरण गरिएको छ । संस्कारगीत अन्तर्गत भूमिको मङ्गल, केटी माग्न जाँदा गाइने दिन, केटी दिने स्वीकृत भएपनि गाईने गीत, दुरानमा गाइने गीत जस्ता गीतहरू गाइन्छन् । यस अर्थमा विवाह संस्कारलाई चेपाङजातीको महत्वपूर्ण संस्कार पनि मानिन्छ । मृत्युको समयमा, चोख्याउने दिनमा, महापाण्डेद्वारा मन्त्रका रूपमा 'रिसासा' गीत गाइन्छ । जुन गीतले मृतआत्मालाई स्वर्गमा पुऱ्याउँछ भन्ने विश्वास गरिन्छ ।

६.२ निष्कर्ष

नेपाललाई अनेक जाति, भाषा, संस्कृति संस्कारले धनी राष्ट्रको रूपमा चिन्ने गरिन्छ । यस देशमा रहेका आदिवासी जनजाति चेपाङको लोकगीत वा लोकसंस्कारलाई जगेर्ना गर्नुपर्ने टड्कारो आवश्यकता रहेको छ । चेपाङजातिको आफ्नो भाषा लिपिवद्ध नभएको कारणले गर्दा गिनीहरूका लोकगीतहरू पनि लिपिवद्ध हुन सकेका छैनन् । शिक्षाको अभाव र मौखिक परम्पराले गर्दा चेपाङ लोकगीतहरू लोपोन्मुख भइरहेका छन् । त्यसैले राष्ट्रको यो सम्पत्तिलाई जोगाएर राख्न सबै पक्षबाट सहयोग पुऱ्याउनु पर्ने देखिन्छ ।

चेपाङजातिको लोकगीतका सम्बन्धमा केही अध्ययन अनुसन्धान भए पनि विस्तृत रूपमा भने भएको देखिदैन । प्रस्तुत चितवनका जिल्लामा प्रचलित चितवनका चेपाङजातिका लोकगीतको सङ्कलन र वर्गीकरणमूलक अध्ययन नामक अध्ययनपत्र भविष्यमा चेपाङ लोकगीतका पारखी वा सिपासु एवम् लोकगीतका अध्ययनकर्ताहरूलाई मार्गदर्शन बन्न सक्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भग्रन्थ सूची

क) प्रमुख पुस्तकार कृतिहरु

- अधिकारी, सूर्यमणि, चेपाङ र दराई, चितवन, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर (२०४६) ।
- आचार्य, बाबुराम, श्री ५ बडामहाराजधिराज पृथ्वीनारायण शाहको संक्षिप्त जीवनी, काठमाडौं, श्री ५ महाराजधिराजका प्रमुख संवाद सचिवालय, राजदरवार २०२४-२६ ।
- कन्दड्वा, काजिमान, नेपाली जनसाहित्य, काठमाडौं, रोयल नेपाल एकेडेमी, २०२२ ।
- घिमिरे, विष्णुप्रसाद, चितवनका आदिवासी जनजातिको सामाजिक र साँस्कृतिक अध्ययन, चितवन जिल्ला विकास समिति, २०६४ ।
- घिमिरे, विष्णुप्रसाद र पोखेल डी.आर, चेपाङ जातीको सामाजिक एवम् साँस्कृतिक जीवन: एक अध्ययन, चितवन जिल्ला विकास समिति, अप्रकाशित ल.अ., असार २०५८ ।
- थपलिया, भोजराज, चेपाङजाती एक परिचय, धरान-१, गोपाल थपलिया, २०४४ ।
- थापा, धर्मराज, गण्डकीका सुसेलीहरु, काठमाडौं, नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०३० ।
- थापा, धर्मराज र सुवेदी, हंसपुरे, नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना, त्रिभुवन विश्वविद्यालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्र २०५१ ।
- पन्त, जयराज, अंजुलीभरी सगुन पोल्टाभरी फाग, काठमाडौं, नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०५५ ।
- पन्त, कालिभक्त, हाम्रो साँस्कृतिक इतिहास, स्याङ्जा : स्वयम् २०५५ ।
- पराजुली, कृष्णप्रसाद, नेपाली लोकगीतको आलोक, काठमाडौं, वीणा प्रकाशन, २०५७ ।
- पी.सी.डी.पी. टोली, रुखो जग्गामा सुन्तला फल्ले त ?, चितवन, प्रजा सामुदायिक विकास कार्यक्रम, एस.एन.भी, सन् १९९७ ।
- बन्धु, चुडामणि, नेपाल लोकसाहित्य, काठमाडौं, एकता बुक्स २०५८ ।
- वाइवा, इन्द्रजड 'तामाङ्ग' २०१८ साल पहिलेका चेपाङ जातिहरुको पुर्ख्यौली इतिहास, चितवन, इन्द्रजड वाइवा, २०६१ ।
- शर्मा, मोहनराज र लुईटेल, खगेन्द्रप्रसाद, लोकवार्ता विज्ञान र लोकसाहित्य, काठमाडौं, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६३ ।
- श्रेष्ठ, दयाराम 'संभव', प्रारम्भिक कालको नेपाली साहित्यको इतिहास र परम्परा, काठमाडौं, त्रि.वि. वि.सं. २०३८ ।

ख) प्रमुख पत्रपत्रिकाहरू

इभाकिप्स, ए वण्डल अफ ओरिज, एम.एन.भी. नेपाल, सन् १९९४ ।

प्रजा, अजय, सिर्जना, अङ्क १०, वैशाख, २०५८ ।

प्रजा, कुलबहादुर, गरिव च्योवाङको घाँसेगीत, थोडोताड, वर्ष-१, अङ्क-२, वैशाख २०५२ ।

प्रजा, टेकरबहादुर, लडाईँ लड्सा परा, चिन्होजान्यो, चोवाङ (प्रजा) जातिको परिचय र विकास विशेषाङ्क, आषाढ, २०५५ ।

परिशिष्ट खण्ड

परिशिष्ट 'क'

यस परिशिष्ट भागा विभिन्न चेपाड लोकगीतहरुमा प्रयोग भएका विशेष शब्दको अर्थ नेपालीमा प्रस्तुत गरिएको छ :

शब्द-अर्थ सूची

चेपाड	नेपाली	चेपाड	नेपाली
त्येन	: आज	सिभिदिड	: पन्त
वाराङ्ग	: छोरी	भूमिदिड	: भूँयर
पाइलाड	: कर्ममा	फर्साकाई	: ठेगाना
जिसाकाई	: छ, छैन	पेतोल्याम्काई	: बाटो समात्नु
आनुडासत	: राम्रो लाउन	स्योलम्	: ठूलो
दिडकाई	: हिन्दु	मुसा स्याउला	: अगाडि बढौं
ताडसिक	: नगर्नु	चोलमकार्य	: बच्चा
योसिड	: मेरी	थोडो	: उज्यालो
नेलाउ क	: सिस्नु	लेती	: किनेर
ज्यारहाड	: भ्याकुर	गम्ती	: राखी
लाक	: गीठ्ठा	दावाकुल	: पुग्दैन
याजो	: च्यूरी	जेसा	: खानामा
मेलाआड	: मेलामा	डा	: म
जेसानाल	: ढुक्कसँग	क्रुसकाइसा	: भेट्नु
किमपाई	: घर	सुक्सा	: रोज्नु
स्याउती	: भएर	महिनाआड	: महिनामा
मुसापरओ	: बस्नुपर्ने	आमनाल	: भात
साइसा	: सुन्ने	हेप्नी	: स्याहार्ने
जाडसाले	: गर्नुपर्ने	कलमलम्तो	: कलम लिएर
आडनोसालै	: अधिकारको लागि	जिन्दगानी	: जिन्दगी

याक्मुरी	: एकमुरी	कयाकानी	: दिनु
नाड	: तिमी	लहरि	: लव
गठाड	: कता	कुशहरि	: कुश
गाल्याम्	: कहाँबाट	कन्जेनाड	: हेर्नु
दिआना	: तिर्खा	ल्यम्पूक	: गुफा
-याती	:रुनु	देशआड	:देशमा
वाड	:ढुङ्ग्रो	युकवाहाडदा	:बाँदर आयो
ल्याम	:बाटो	कुन्तु वा	:कता छ
थोर	:गारु	गा सिमीको	:कुन जमिनको
ग्याम	:आँगन	जाविलाति	:कहाँको
छ	:नुन	जाडनिमा	:गरौन
पठायु	:पढ	:हउबाया	:भाइ
च्यस	:बस	पुवाया	:दाइ
पाच्यो	:एक	नालाद	:छैन
निज्यो	:दुई	एकान	:एक्लो
सम्ज्यरे	:तीन	स्यायती	:दुःखी
चरता	:चार	-याति	:रुनु
नामरुङ्ग	:कुलदेवता	च्यउचुक	:कन्दमुल
भूँयर	:भूमी	टाक्सी	:आँप
गोसाई	:गाई पाल्ने	दूयाउती	:खनेर
छेवर	:व्रतवन्ध	वाड्न	:आउन
न्वागी	:नयि खाने	सारती	:सरेर
वाड्न	:आउनु	विकास स्याउला:	विकास हुन्छ
स्याउता	:हुन्छ	मुना	:छ
प्रजालम्	:प्रजाहरु	कु:ती	:चोरेर

परिशिष्ट 'ख'

चेपाडलोकगीतको सङ्कलनमा सहयोग पुऱ्याउने व्यक्तिहरुको नामावली र स्थानको विवरण निम्नानुसार रहेको छ :

क्र.सं.	नाम थर/वर्ष	स्थान
१	यमन चेपाड (३० वर्ष)	कविलास गा.वि.स., भार्लाङ्ग, चितवन
२	सुनिमाया चेपाड (३२ वर्ष)	र.न.पा., सिमरा
३	साङ्गे प्रजा (६३ वर्ष)	काउले-२, भराङ्ग
४	जमुना प्रजा (४७ वर्ष)	शक्तिखोर-४, गैह्रीबारी
५	तुलबहादुर प्रजा (५० वर्ष)	काउले-७, हपनी
६	राजु प्रजा (१८ वर्ष)	शक्तिखोर-२, राजवन
७	रामकृष्ण चेपाड (३८ वर्ष)	सिद्धि-७, देउजर
८	नविनकुमार चेपाड (२६ वर्ष)	काउले-२, भराङ्ग
९	वलवीर प्रजा (४६ वर्ष)	शक्तिखोर-९, राजवन
१०	ठूलोकान्छा चेपाड (३५ वर्ष)	काउले-६, भोटेगाउँ
११	बाबुराम प्रजा (५८ वर्ष)	सिद्धि-९, छेखाड
१२	इन्द्रलाल प्रजा (१७ वर्ष)	सिद्धि-६, मजवाङ्ग
१३	अरुणा प्रजा (१५ वर्ष)	सिद्धि-६, मजवाङ्ग